

Филозофски факултет
Универзитет у Београду
Одељење за историју

Совјетске представе на БИТЕФ-у од 1967.године до 1991.године.

Мастер рад.

Ментор: проф.др Алексеј Тимофејев

Аутор: Јелена Стојковић ис 17/16

Септембар, 2018.г., у Београду

Садржај

Предговор.....	3
I. Уводно поглавље	6
1.Југословенско-совјетски односи	6
1.1.Односи 1960-их година.	7
1.2.Односи 1970-их година	11
1.3 Односи крајем XX века	13
1.4. Културни односи између Југославије и Совјетског Савеза	14
2. Култура и политичке елите социјалистичке Југославије.	16
2.1.Интелектуална и друштвена превирања	16
2.2. Културна елита 1960-их	18
2.3.Буђење национализма.....	20
2.4.Почетак краха. Југославија у последњој деценији постојања	24
3. Основе функционисања БИТЕФ-а.	25
II. Совјетске представе из периода застоја на БИТЕФ-у.....	29
1. Прве совјетске представе на БИТЕФ-у (1967-1975).	29
2. Почети промена у совјетским представама на БИТЕФ-у (1975-1985)	34
II. Совјетске представе из периода урушавања СССР на БИТЕФ-у.	41
1.Последње совјетске представе на БИТЕФ-у 1986-1991.....	41
2. Општа посматрања о совјетским представама на БИТЕФ-у.....	47
3. Гостовање других земаља	50
Закључак	56
Списак литературе	59
Списак извора	62
Необјављени извори.....	62
Архивска грађа.....	62
Штампа и периодика.....	62
Објављени извори.....	62
Усмени извори.....	62

Предговор

БИТЕФ се може проучавати и истраживати на много начина. Овај рад бави се совјетским представама на БИТЕФ-у. Циљ је био дати одговор на питања у каквим су односима биле Југославија и Совјетски Савез у првој деценији БИТЕФ-а? Како су ти политички односи утицали на културу? С обзиром на то да се централни део рада бави совјетским представама, њима је дат највећи простор. Кроз анализу жанрова представа требало је одговорити на питања у коликој мери су те представе биле пропагандног карактера? Како је југословенска публика реаговала на совјетске представе? У коликој мери су биле заступљене представе Совјетског савеза и представе земаља Источног блока, а у којој мери Западне земље? Прва деценија БИТЕФ-а је била обележена великим културним и политичким догађајима у Европи и свету. Анализом жанрова представа других земаља успоређивала сам посебно са жанровима совјетских представа а затим и са жанровима представа других земаља.

Рад обухвата период од 1967.г. до 1991.г. Подељен је у две велике целине. Прва целина се бави политичким и културним односима Југославије и Совјетског Савеза као и унутрашњом ситуацијом у Југославији у овом периоду. Односи Југославије и Совјетског Савеза после Другог светског рата, тачније 1948.г. су прекинути потпуно. Југославију је прекид односа са Совјетима гурнуо у руке Западу. Почиње вестернизација југословенске политике и културе. Посетом Никите Хрушчова дошло је до помирења. После интервенције СССР-а на Чехословачку, односи су поново угрожени, а Совјети не учествују на БИТЕФ-у чак наредне три године. Све до 1970-их година постоје извесне турбуленције у односима ових двеју држава, али примећује се и зближавање. Совјети у другој половини 1970-их гостују на сваком БИТЕФ-у. Под председништвом Ј.Б.Тита, Југославија се опоравља од разарања која је доживела и преживела у Другом светском рату. Током 1960-их година, Југославија покушава да унапреди комунистички систем који влада. Иако је приметно побољшање животног стандарда просечног становника земље, није све тако идеално. Југославију погађају либерали чије деловање је приметно у Србији. Они угрожавају власт Ј.Б.Тита. Сменом челних људи СКЈ, Стефановића и Ранковића, види се сва рањивост система који се одржава на стакленим ногама. Земља је захваљујући

способности вође преживела. Ипак, 1970-их година, како сматрају поједини историчари, долази почетак краја. Јављају се националистичке тенденције у Хрватској и Србији и народи су незадовољни самоуправљањем. Нов Устав из 1974.г. је само погоршао ствар јер је потврдио право свакога на осамостаљење. То није био циљ Устава. Почетак нове деценије донео је велику трагедију Југославији. Умро је председник Јосип Броз Тито. Током 1980-их Југославија се суочава са економском кризом, као и политичком. Избијају поновни сукоби на Косову и Метохији а постоји бојазан и од распада Федерације.

Оно чега се власт навише бојала догодило се почетком 1990-те године. Почео је процес распада Југославије. СКЈ се распао 1990.г. Словенија и Хрватска су одржале нове изборе, одбацивши комунистички режим. Србија и Црна Гора, пак с друге стране, одржавале су режим. Наредне, 1991.г. дошло је до коначног расцепа када су Словенија и Хрватска донеле уставну одлуку о отцепљењу.

Друга целина се бави совјетским представама на БИТЕФ-у као и самим оснивањем фестивала. Совјети нису учествовали сваке године. У годинама када су учествовали, догађало се да гостује више од једног позоришта. Кроз те представе покушавамо да схватимо какав су однос ове две земље имале, како су уметници тога времена гледали на свет око себе а како је обичан човек видео свој свет и свет уметности.

У раду су постављене хипотезе, 1. С обзиром на то да је Југославија била неутрална држава у биполарном свету, претпоставља се да су представе и са Истока и са Запада биле подједнако заступљене. 2. Југославија је посвећивала подједнаку пажњу представама источног и западног лагера. 3. Представе Совјетског Савеза су идеолошки обојене. У великој мери. 4. Совјетско позориште се мења после Перестројке и Гласности и долази до отварања Совјетског Савеза свету.

Литература која се бави политичким и културним односима између Југославије и Совјетског Савеза је обимна и доступна. Монографије сам проналазила у библиотеци матичног факултета, Народној библиотеци Србије као и на интернету. Изворе које сам користила припадају грађи БИТЕФ-а који чува Архив Београда. Такође, истраживана је грађа Архива Југославије и Архива Србије. Нажалост, грађа Архива Србије се показала недовољно корисном за истраживање ове теме. Грађа Архива Југославије као и Историјског Архива Београда је коришћена у раду. Грађа ИАБ је била од највеће користи

по рад. Дневну и периодичну штампу сам користила из Народне библиотеке Србије и Библиотеке града Београда.

О БИТЕФ-у не постоји пуно монографија. Он је још увек недовољно истражена тема. Најважнија дела која се баве фестивалом (или се делимице баве њиме) су: Р.Вучетић, *Кока-кола социјализам, БИТЕФ-40 година нових позоришних тенденција* у издању Историјског Архива Београда, приређивачи: О.Латинчић, Б.Бранковић, С.Аџић, као и дело Н.Вагапове, *Међународне позоришне сезоне у Београду БИТЕФ 1967-2007*.

За први део рада користила сам монографије које су се бавиле историјом политичких односа Југославије и Совјетског Савеза, а делом сам пажњу посветила и културним односима Југославије и Совјетског Савеза. Дела која су највише искоришћена у раду су монографије: Горан Милорадовић, *Лепота под надзором*, Љубодраг Димић, *Југославија и Хладни рат.Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита*, Радина Вучетић, *Кока-кола социјализам*. Наведена дела највише су ми користила за разумевање компликованих односа који су владали између Југославије и СССР-а. Монографије су јасне и концизне. Документа о спољној политици Југославије *Југославија и СССР.Сусрети и разговори на највишем нивоу руководилаца Југославије и СССР 1965-1980 том 2*, у издању Архива Југославије. Документа о спољној политици била су од великог значаја за део рада о односима Југославије и Совјетског Савеза током 1970-их година. Дело Ђорђа Трипковић, *Југославија и СССР 1956-1971*, Вељка Мићуновића, *Московске године 1969-1971*, као и дела Бранка Петрановића, *Историја Југославије 1918-1988*, и *Историја социјалистичке Југославије* била су ми од користи за разумевање политичких догађаја. Од великог значаја је и монографија проф. Радине Вучетић, *Монопол на истину*. Проф. Вучетић је дала приказ феномена цензуре у Југославији и тиме помогла да се разуме културно-политички контекст у ком се налазила земља. Важна монографија која је коришћена у раду, која говори о оснивању БИТЕФ-а је *Cultural Diplomacy*, приредила Милена Драгичевић Шешић. Остала дела коришћена у раду биће наведена у списку литературе. Интернет је коришћен за оба дела рада. С обзиром на то да тема није географски сведена на једну државу и једно говорно подручје, доступност интернет чланака и литературе је врло велика. Користила сам енглеске, српске и руске сајтове. Списак коришћених сајтова са интернета навешћу у списку литературе.

I. Уводно поглавље

1.Југословенско-совјетски односи

Однос Југославије и Совјетског Савеза од самог почетка био је турбулентан. После рата Југославија је одлучила да крене својим путем социјализма, без туторства Совјетског Савеза. Совјети нису прихватили југословенску идеју. Уследило је избацивање Југославије из Коминформа (Комунистички информациони биро) 1948.г. До отопљења односа дошло је тек након смрти Јосифа Стаљина и укидања Информбироа 1956.године.

После међусобних посета (Прво је Н.Хрушчов 1955.године посетио Југославију у знак измирења, а затим и Ј.Б.Тито Совјетски Савез) чинило се да се атмосфера примирила.¹ Исте године се југословенски председник сусрео са премијером Индије, Џавархалал Нехруом и председником Египта Гамал Насером на Брионима. СССР-у се идеја о групи у Трећем свету у којој је учешће сада узео и Ј.Б.Тито није допадала. Н.Хрушчов се трудио да Југославију врати у међународни комунистички лагер, али му није успело. ² Дипломатски односи двеју држава сведени су на минимум а партијски скоро да су прекинути. Југославија је 1957.године одбила да потпише Декларацију 12 комунистичких и радничких партија. Совјетски Савез се надао да ће тиме успети да Југославију врати у лагер социјалистичких земаља.

Те године, организована је прослава 40-огодишњице Октобарске револуције на којој Ј.Б.Тито није узео учешћа. Овај поступак је Москва осудила, плашећи се да и друге земље Варшавског пакта не крену југословенским путем и тиме ослабе савез. Совјети су, такође, сматрали да ће се без њихове подршке социјалистички модел у Европи урушити.

Наредне године избио је сукоб због Нацрта програма СКЈ, који је СССР видео као директан напад. Совјети су нацрт разумели као остварење југословенске идеје из 1948. године, да сопствени партијски програм наметну другима и тако униште њихов модел социјализма. Ј.Б.Тито се огласио написавши реферат о југословенско-совјетском сукобу и упозорио на последице оваквог совјетског становишта. Сукоб се проширио на међудржавне послове и једнострано су прекинути југословенски кредитни и економски

¹ В.Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, Клио,Београд 1999, 369.

² О.А.Вестад, *Глобални Хладни рат*, Архипелаг, Београд 2008, 140.

споразуми. Југославија је са подозрењем гледана и од стране других земаља социјалистичког лагера.

Због политике која је критиковала блоковску поделу света, Југославија је окарактерисана као "издајница" социјализма. Интезивирање односа са државама Трећег света Југославији је омогућило да нађе спас од једносмерног пута ка Истоку или Западу. Током 1958-е године Ј.Б.Тито је позван у Москву а наредне године Н.Хрушчов је на 21-ом конгресу ЦК КПСС дефинисао платформу за побољшање односа са Југославијом. Совјети су желели да одржавају односе на принципима узајамне користи.³ Совјетски савез је, међутим, и даље прилазио Југославији са становишта да је Југославија "одметник" док с друге стране Југославија је одбацивала жељу Совјетског Савеза да она постане "вазална земља" и наставила свој аутономни пут.⁴

1.1.Односи 1960-их година.

Затим су дошле 1960-те године. Однос Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза се заоштрио и цео свет је у страху од новог ратног сукоба.⁵ Југославија је као одговор на блоковску поделу света развила нов систем, покрет несврстаних. Совјети су били против окупљања неангажованих земаља која није сазвао Совјетски Савез јер је тежња Москве била да рашири свој утицај "од Марока до Индије".⁶ Политичка акција земаља несврстаних довела је до сусрета Ј.Б.Тита и Н.Хрушчова у Њујорку. Совјети, али и земље совјетски сателити, плашили су се сазивања конференције несврстаних која је требала да се одржи у Београду. Од 1961. године, Совјети раде на томе да се побољшају односи са Југославијом а понајвише је било речи о размени посета министара унутрашњих послова.⁷ Пре саме конференције Коча Поповић (тада савезни секретар спољних послова СФРЈ) посетио је Москву где се и уверио у интерес Москве да утиче на ставове земаља учесница конференције.⁸

³ Љ.Димић, *Југославија и Хладни рат. Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита 1944-1974*, Архипелаг 2014, 240-248.

⁴ Б.Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988*, Нолит, Београд 1988, 358-362.

⁵ Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, 367

⁶ Џ.Л.Гледис, *Хладни рат*, Клио 2003, 240.

⁷ Ђ.Трипковић, *Југославија и СССР 1956-1971*, Институт за савремену историју, Београд 2013, 112.

⁸ Димић,н.д., 251-256.

Андреј Громико (совјетски министар спољних послова) посетио је Југославију јула 1961.г. Совјетски Савез се такође уверио у жељу Југославије да се побољшају међудржавни односи.

С друге стране, САД никако нису прихватале чињеницу да је дошло до помирења ових двеју држава. У јесен 1961.године односи су се побољшали.⁹ Већ 1962.године генрални секретар ЦК КПСС Леонид Брежњев посетио је Југославију, а децембра исте године председник Ј.Б.Тито је узвратио посету.¹⁰ Брежњева посета Југославији била је од изузетног значаја из разлога што је Совјетски Савез тиме показао спремност да премости, до тада непремостиве, идеолошке препреке. Приликом посете Ј.Б.Тита Совјетском Савезу обновљена је и међупартијска сарадња. Ни ово измирење није прошло без трзавица. Совјетска штампа је у наредном периоду извештавала да и даље постоје нека нерешена питања. Упућене су критике на рачун унутрашње и спољашње политике Југославије. Поврх свега тога добра сарадња је настављена и односи током 1963. године били су мирни. Крупнијих политичких сукоба није било.¹¹ Октобра 1964.године Совјетски Савез је прошао кроз велику промену. Смењен је дотадашњи генерални секретар Никита Хрушчов. Његов пад изненадио је цео свет а то је уједно био и крај једног дугог процеса. Управа Н.Хрушчова у историји Совјетског Савеза остаће упамћена по многим кризама и потешкоћама са којима се држава суочавала, а он никад није успео да се опорави од пораза које је доживео последњих година управе (Карипска криза, сукоб са Кином, неуспех у пољопривредним реформама).¹² Хрушчовљева управа имала је велики значај за југословенско-совјетске односе. Чак и у време када су односи били на ивици пуцања он је увек једна врата остављао отвореним. У Југославији његова смена је изазвала изненађеност али и узнемиреност. Нов секретар постао је Леонид Брежњев. Брежњев је наставио политику одржавања добрих односа са Југославијом. Најјаснија потврда оваквог става јесте позив југословенском председнику да посети Москву. Током 1965/1966. године воде се најважнији преговори о привредној сарадњи. И поред тога што је Совјетски Савез и даље имао идеолошке резерве према Југославији остварен је велики напредак у свим

⁹ Трипковић, *Југославија и СССР*, 115-124.

¹⁰ Димић, *Југославија и Хладни рат*, 267-269.

¹¹ Трипковић, н.д., 133-143.

¹² Ђ.Бофа, *Повјест Совјетског Савеза 1941-1964. Од Домовинског рата до положаја друге веле силе. Стаљин и Хрушчов*, Отакар Крешовани, Опатија 1976, 443-446.

аспектима међудржавних односа.¹³ Године 1967. избија рат на Блиском истоку. Јануара исте године одржава се састанак у Москви између Л.Брежњева и Ј.Б.Тита, где је највише речи било око питања у вези са саветовањем комунистичких партија. У пролеће појачане су југословенске активности у састанцима комунистичких партија. Јуна, на скупу руководиоца комунистичких партија Европе по први пут учествује и Југославија. То је био доказ да Југославија није против мултилатералних облика сарадње, већ да она прихвата учешће на састанцима само на оним која су у њеном интересу.¹⁴

Међународни положај Југославије почетком 1968. године био је стабилан. Односи суперсила и поред рата у Вијетнаму и на Блиском истоку су такође стабилни. Захваљујући томе покрет несврстаних одржава свој положај. Политички и економски односи Југославије и Совјетског Савеза јачају. Ипак, ситуација се мења када су у Чехословачкој почела друштвена комешања. То је довело и до поновног затезања односа између Југославије и Совјетског Савеза, јер су ове две државе имале потпуно другачији поглед на ствари у Чехословачкој.¹⁵

На трећем Пленуму ЦК КПЧ, дошло је до смене секретара. А.Новотнина наследио је Александар Дубчек. Те године је у Чехословачкој победу однела струја која је заговарала промене.¹⁶ У Југославији је промена позитивно примљена и Ј.Б.Тито је подржавао те промене до граница до којих оне не угрожавају социјалистички карактер друштва. Југословенско партијско руководство било је забринуто због правца у ком ће се промене кретати.¹⁷ СССР је испољавао забринутост због догађаја у Чехословачкој. Совјети су се бојали антисоцијалистичких елемената које би по њих представљали претњу. КПЧ је уверавала Москву да таква опасност не постоји.¹⁸ Совјетском Савезу је тешко пало што Југославија подржава реформе у Чехословачкој. Приликом једног пропутавања према Ирану, Монголији и Јапану, Ј.Б.Тито је посетио и Москву. Тада је разговарао са Брежњевим. Он је изражавао забринутост због правца у ком се крећу југословенске унутрашње реформе. Совјети су изразили сумњу да ли Југославија иде правим путем. Чешко руководство је током лета смањило сарадњу са Југославијом која је

¹³ Трипковић, н.д., 161-176.

¹⁴ М.Мраовић, *Сумрак стаљинизма II том*, Слобода, Београд 1978, 7.

¹⁵ Трипковић, *Југославија и СССР*, 195-209.

¹⁶ Димић, *Југославија и Хладни рат*, 323-325.

¹⁷ Трипковић, н.д., 209-211.

¹⁸ Димић, н.д., 325-326.

до тада текла у добром правцу. КПЧ се плашила да њихова сарадња са Југославијом не изазове још већи бес Совјетског Савеза. Совјети би ту сарадњу искористили као аргумент да Чехословачка скреће са социјалистичког пута. Августа, Ј.Б.Тито посетио је Праг. То је била прекретница у Совјетском Савезу. После посете Совјети се више нису замарали да са Југославијом сарађују око питања Чехословачке. Руководства пет коминистичких земаља (СССР, Пољска, ДР Немачка, Бугарска, Мађарска) упутиле су позив Чехословачкој да одрже један састанак поводом друштвених превирања која се догађају у тој земљи. КПЧ се није одазвала позиву, а састанку нису присуствовали ни југословенски представници.¹⁹ У ноћи 20/21.августа 1968.године, совјетски тенкови кренули су ка Прагу. Земље Варшавског пакта подржале су окупацију осим Румуније. Југославија је на вест о интервенцији предузела оштрије мере безбедности. Југословенски председник је изјавио да се уласком страних војних јединица без одобрења или позива, нарушава суверенитет земље. Овим поступком Совјети су задали јак ударац социјалистичким снагама у свету. Сматрао је да ће овакав поступак само погоршати слику о социјализму у свету. Југославија је осудила агресију.²⁰ Осуди агресије придружила се и Румунија. Председник КППР, Николае Чаушеску сматра да је интервенција такође кршење националног идентитета Чехословачке. Пољска и Источна Немачка су подржале окупацију. Остале чланице Варшавског пакта осудиле су став Румуније.²¹

После интервенције у Чехословачкој, југословенско руководство је било врло забринута за безбедност државе. Година 1969-та је била препуна догађаја у свету, а у овој години дошло је и до спољнополитичког заокрета у Совјетском Савезу. Совјети су сматрали да је нужно превазићи затегнуте односе са Југославијом. Ј.Б.Тито је био за конструктивни разговор. Југославија ће сарађивати са свима на основама равноправности. Совјетски Савез жели да смањи улогу Југославије у несврстанима, док се насупрот томе, Југославија труди да ојача свој положај. Запад, пак, жели да искористи Југославију, да је конфронтира Совјетском Савезу и тако веже за себе.²²

¹⁹ Трпковић, н.д., 212-221.

²⁰ Мраовић, *Сумрак Стаљинизма*, 43-48.

²¹ Лакер, *Историја Европе*, 441-442.

²² Димић, *Југославија и Хладни рат*, 360-369.

1.2.Односи 1970-их

Почетком седме деценије двадесетог века, страх од интервенције у Југославији је нестао. Током '70-их година, Југославија је имала улогу у свету као вођа покрета несврстаних.²³ После три године паузе, 1971.године, Л.Брежњев посетио је Југославију. Ј.Б.Тито се сусрео са Л.Брежњевим на Брионима. Југословенски председник је на састанку изјавио да је партијско руководство одувек давало значаја развоју политичких, економских, културних, техничких, научних односа са Совјетским Савезом. И поред тешкоћа, Тито је билатералну сарадњу Југославије и СССР-а оценио позитивно.²⁴ Обе државе залагале су се за очување равноправности у сарадњи двеју независних и самосталних партија и земаља. После овог сусрета почеле су интензивније међусобне посете. Овај сусрет је био од посебног значаја јер је Совјетски Савез прихватио југословенски пут изградње социјализма и да идеолошке разлике не требају бити препрека унапређивању односа.²⁵ Југословенска страна је била задовољна посетом и у наредном периоду (од 1972.г. до 1975.г.) склопљени су уговори о југословенској набавци оружја од Совјетског савеза.²⁶

Наредне године, 1972., Ј.Б.Тито је посетио СССР. Том приликом разговори су углавном били о унутрашњој политици Југославије али и о међународној политици око ситуације на Блиском Истоку. Југославија је подржавала борбу арапског народа, док је једино Совјетски Савез могао војно да им пружи помоћ.²⁷ Септембра 1973. председник савета министара СССР-а, А.Косигин посетио је Југославију. Том приликом је са Ј.Б.Титом разговарао о међународној ситуацији као и о потреби да се сазове светско саветовање КП јер се ситуација у Европи и свету брзо мења.²⁸ Децембра исте године, сазван је састанак комунистичких и радничких партија. Састанак је сазван ради саветовања "братских партија" о актуелним светским питањима и питањима борбе против

²³ Лакер, н.д., 666-667.

²⁴ Документа о спољној политици Југославије, *Југославија-СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1965-1980 том 2*, приређивачи: Л.А.Величанскаја, Т.А.Цалилов, Љ.Димић, М.Ф.Кишина-Ивањенко, М.Милошевић, Н.Пантелић, А.С.Стикалин, А.Животић, Архив Југославије, Београд 2016, Архив Југославије, Београд 2016, 429.

²⁵ Мраовић, н.д., 137-138.

²⁶ Трипковић, *Југославија-СССР*, 280-287.

²⁷ "Информације о посети председника СФРЈ и председника СКЈ Ј.Б.Тита СССР-у, јун 1972." у: *Документа о спољној политици Југославије*, 551-561.

²⁸ "Забелешка о разговору пред Републике Ј.Б.Тита са председником савета министара СССР-а. А.Косигином, 28.9.1973, на Брионима", У: н.д. 596-600.

империјализма као и КП Кине.²⁹ Избијањем Кипарске кризе 1974. године Југославија је сматрала да је потребно што пре пронаћи решење за ову ситуацију јер она представља још једно кршење суверенитета једне земље. Совјетски Савез нуди војну помоћ у одбрани независности.³⁰

До нове посете Л.Брежњева дошло је 1976.године. Још од 1971. године јачају пријатељски односи двеју држава. Наставила се економска, пословна а дошло је и до војне сарадње. Совјети, изражавају забринутост због неких нових момената који би могли довести до неразумевања две пријатељске земље. До Совјета је стигла вест да један део југословенског руководства није за сарадњу са Совјетским Савезом и да војном и економском помоћи СССР покушава да поново увуче Југославију у своју орбиту. Потегло се и питање информбироваца са алузијом да су они подржавани у СССР-у. Циљ посете био је да се утврде добронамерни односи двеју држава. Брежњев подржава Југославију као несврстану земљу и не покушава да је увуче у Варшавски пакт. Сарадња социјалистичких земаља се заснива на поштовању суверенитета и равноправности.³¹ До новог важног момента у совјетско-југословенским односима дошло је приликом посете Ј.Б.Тита СССР-у, августа 1977. године. Током Титове посете Совјети су се налазили у тешкој ситуацији. Погоршавање односа са САД као и са КП Кине, трка у наоружавању, конфликти у Африци и на Блиском Истоку. С друге стране седамдесете су за Југославију, бар што се тиче спољне политике, ишле добро. Југославија је ојачала свој положај у свету захваљујући несврстанима. Иако постоје различити друштвено-економски и политички системи, као и различит идеолошки пут, ове две државе и даље гаје добре билатералне односе. Совјети су Југославији више пута замерали на штампи. Наиме, југословенска штампа је критиковала модел социјализма у СССР-у. Још једном је алудирано на "антисовјетске" чланове у југословенском руководству.

То није нарушило добре односе а Југославија и СССР почели су да раде на Заједничком документу.³² До краја '70-их година, односи Југославије и СССР били су углавном добри са мањим инцидентима и совјетским замеркама на југословенску штампу.

²⁹ Мраовић, *Сумрак стаљинизма*, 155-158.

³⁰ "Писмо Ј.Б.Тита Л.Брежњеву поводом догађаја на Кипру, 6.9.1974.", н.д., 657.

³¹ "Забелешка о разговору председника СФРЈ и председника СКЈ Ј.Б.Тита и генералног секретара ЦК КПСС Л.Брежњева, 15.11.1976, Београд.", н.д., 675-681.

³² "Извештај о посети председника СФРЈ и председника СКЈ Ј.Б.Тита СССР-у 16-24.8.1977.", у: *Документа о спољној политици Југославије*, 792-803.

Југославија је током седамдесетих прошла кроз бурне унутрашње промене и суочила се и са могућим распадом државе. Један човек је успевао да задржи све на окупу. У пролеће 4.маја 1980.године у Љубљани преминуо је председник СФРЈ и председник СКЈ Јосип Броз Тито. Југословенска федерација, Европа и свет, били су у шоку. Ј.Б.Тито је сахрањен 8.маја у Београду. Југославија се нашла на тачки преокрета. Хоће ли задржати курс самоуправљања и социјализма или ће пропустити у своје редове капитализам?³³

1.3 Односи крајем XX века

Окончање Хладног рата 1989-1991. године означио је и пораз Совјетског Савеза и крах комунизма. У том периоду Москва мења своју међународну политику. Совјетски Савез повлачи своје снаге из Авганистана а подршка земљама Источне Европе се напушта. Започињу се реформе које доводе до друштвене и политичке кризе. Коначно, та криза доводи до распада СССР-а.³⁴

Марта 1985.године на место генералног секретар КПСС долази Михаил Горбачов. Његов долазак на власт обележен је кризом у Совјетском Савезу. У периоду од 1979.г. до 1982.г., нема привредног раста. Његове политичке реформе ојачале су сепаратистичке снаге (3 балтичке земље траже независност, проблеми се јављају у свим крајевима Републике, у Украјни, Молдавији, Кавказу...).³⁵ Реформе које је покренуо *ГЛАСНОСТ*-која је подразумевала отварање СССР-а, веће учешће јавности у политичком животу и *ПЕРЕСТРОЈКА*-реструктурирање земље кроз децентрализацију, снижење приватних иницијатива, увођење тржишне привреде, нису се показале корисним у дугорочном плану.³⁶ Током 1980-их година, Горбачовљева политика према Југославији се променила. Као што је раније речено, односи ових двеју земаља после отопљавања односа нису увек били идеални. Брежњев је нудио помоћ југословенском председнику у борби са националистима, пар година раније., али Ј.Б.Тито са друге стране, критикује совјетску акцију у Авганистану 1979.г. Југославија је учествовала у саветовањима комунистичких и радничких партија (одржаних у Москви: 1957.г., 1976.г., 1970.г.) али се исто тако

³³ Б.Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988*, Нолит, Београд 1988.,444.

³⁴ М.Јовановић, *Срби и Руси (12-21 век) историја односа*, Народна библиотека Србије, Београд, 2012.г.153-161.

³⁵ Лакер, н.д., 525;541-542.

³⁶ Д.Стојановић, *Рађање глобалног света 1880-2015.Ваневропски свет у савременом добу*, Чигоја штампа, Београд, 2015.г., 396.

дешавало и да одбије учешће. Горбачовљева политика имала је утицај у читавом свету па тако и у Југославији. Тих пар година до распада обеју држава, Горбачов је посетио Југославију више пута. Том приликом се сусрео са људима из југословенског комунистичког врха али је имао прилику и да се упозна са будућим председником Србије, Слободаном Милошевићем. Са њим се сусретао више пута, 1987.г., 1988.г., 1991.г. Током последње две деценије пред крах, југословенско-совјетски односи били су базирани на билатералним односима и кредитирању које се одвијало у периоду од 1964.г. до 1980.г.

Совјетски Савез је учествовао у изградњи енергетских и индустријских постројења у Југославији. Међутим, после распада обеју држава поставило се питање како ће се вратити тај новац. С обзиром на то да је кредитирање донекле било узајамно, у овом случају Совјетски Савез је лошије прошао. Југославије је дуговала више новца. Почетак последње деценије XX довео је до распада Југославије и Совјетског Савеза. Разлика је била у томе што се СССР распао у релативном миру, док је Југославија запала у вишегодишњи грађански рат. У наредним година сарадњу су наставиле Република Србија и Руска Федерација.³⁷

1.4. Културни односи између Југославије и Совјетског Савеза

Култура се посматра кроз призму политике. Однос у политици оцртавао се на културу а с друге стране посматрајући догађаје у култури можемо индиректно донети закључак о природи политичког односа двеју држава. Тоталитарне социјалистичке државе имале су посебан став према култури и уметности. Циљ је био да се кроз уметност и културу утиче на стварање новог социјалистичког човека. Тоталитарна култура била је средство комуникације са масама. Комунистичка власт Југославије и СССР-а је на културу гледала као један од степеника структуре моћи.³⁸ Совјетски културни утицај на Југославију био је краткотрајан, без дубљих ефеката и увек политички и идеолошки условљен.³⁹ Закупљеност комунистичког режима културом и уметношћу била је чудна појава. Није се баш могло замислити да неки демократски режим посвећује седнице науци

³⁷ Јовановић, н.д., 161-185.

³⁸ Г.Милорадовић, *Лепота под надзором*, Институт за савремену историју, Београд 2012., 53-56.

³⁹ *Руски/Совјетски културни утицај у Србији/Југославији у XX и XXI веку*, у: Центар за међународне и безбедоносне послове, Београд 2010, 193-201.

и уметности.⁴⁰ У зачетку совјестке власти цензура културе показала се као моћно средство. Совјетски Савез је био затворена земља и нису допуштали улазак западњачке културе они су "стварали" своју. Југославија с друге стране, исто је била социјалистичка земља али њен положај и пут били су другачији у односу на совјетски и западњачка култура је имала више успеха. Средином двадесетог века после сукоба са Информбироом и Стаљином, Југославија се отворила Западу.⁴¹ Анализа културних односа између Југославије и Совјетског Савеза се дели на два периода: између два рата, када руска емиграција врши велики утицај у Краљевини Југославији и други период је после Другог светског рата, када Југославија прихвата совјетски културни образац.⁴² Сукоб са СССР-ом се најбрже одразио на културу а преломни тренутак је Кардељев говор у Словеначкој академији наука и уметности (1949.године) утемељен на критици Совјетског Савеза. Трећи Пленум ЦК КПЈ 1949.године био је прекретница. Југославија је почела да попушта стеге према према култури и да дозвољава већу слободу изражавања.⁴³ Посматрајући културне односе у другој половини двадесетог века не би се могла потврдити чињеница да је Русија историјски заштитник Србије.⁴⁴ У време Хладног рата совјетски утицај био је највише у сфери високе културе. Културни утицај је стизао кроз научну и стручну литературу, књижевност, уџбенике, као и гостовања уметника, научника и књижевника из СССР-а.⁴⁵ Институционализација совјетско-југословенских културних односа дошла је већ по завршетку рата. Друштво за културну сарадњу Југославије са СССР-ом основано је у Београду 1945.године, преко ког је ширена пропаганда. Совјетски савез, са друге стране није основао Друштво за сарадњу са Југославијом, али је настојао на томе да донекле наметне свој културни утицај Југославији. Многи часописи посвећени размени културе излазили су у Југославији а један од најпознатијих је *Југославија-СССР* који је излазио до 1949.⁴⁶ О културној сарадњи говори и чињеница да је Совјетски Савез основао одсек за славистику при Академији Наука СССР. Средином XX века, тачније 1958.г., основан је и

⁴⁰ П.Ј.Марковић, *Београд између истока и запада 1948-1965*, Службени лист, Београд 1996., 321.

⁴¹ Н.Зорић, *Зашто волимо Русију а желимо да живимо у Америци*, 21.7.2017.(<https://rs-lat.sputniknews.com/komentari/20170721111996169-uticaj-kultura-amerika-rusija/>).

⁴² Јовановић, н.д., 187-188.

⁴³ Р.Вучетић, *Кока-кола социјализам*, Службени гласник, Београд 2012,228.

⁴⁴ В. Denison, *The myth of Ancient Friendship: The Instrumentalization of Russia-Serbia Relations*, 9.5.2015., (<http://balkanist.net/myth-ancient-friendship-instrumentalization-russia-serbia-relations/>).

⁴⁵ Љ. Димић, *Агитпроп култура*, Издавачка радничка организација Рад, Београд 1988., 164.

⁴⁶ Димић, н.д., 200-214.

конгрес Слависта који се одржавао редовно на сваких пет година. Конгрес је престао са радом 1998.г. Промена је наступила променом односа и распадом обеју држава. Читава сарадња Југославије и Совјетског Савеза се после распада држава базирала на личним контактима или научној сарадњи. Интензитет и динамику у културним односима је уносила политика. Комунистичка идеологија је уносила нову димензију у односима.⁴⁷

2. Култура и политичке елите социјалистичке Југославије.

2.1. Интелектуална и друштвена превирања

Рат је Југославији поред сукоба са окупаторима донео још једну борбу, унутрашњу. Револуцију. По завршетку рата, комунисти су се окренули ка томе да овладају друштвом. После сукоба између Ј.Б.Тита и Стаљина, Југославија је избачена из социјалистичког света. Тај сукоб Југославија је искористила да уједини све своје унутрашње етничке снаге за борбу против спољног непријатеља.⁴⁸ До почетка 1950-их година југословенски поглед на свет био је фокусиран на исток а затим је дошло до нагле промене. Најрадикалнија промена јесте окретање Западу. Југославија је била спремна да критички оцени социјалистичко наслеђе и да пронађе свој пут.⁴⁹ Народ је у Југославији био на ниском степену културе, углавном је био неписмен или недовољно образован. Заосталост у култури представљала је препреку за даљи ток социјализма. Суштина система је била брисање економских али и културних разлика. Комунисти су у култури видели начин за ширење идеологије. КПЈ је желела да се превазиђе културна заосталост. Она је себи за циљ поставила ликвидацију неписмености, обезбеђивање обавезног основног образовања, подизање нових школа и факултета, борба за културно унапређивање народа.⁵⁰ Велики утицај партија је имала и на уметност. Организацију и спровођење пропаганде кроз културу и просвету у прво време КПЈ је вршила преко политичких комесара а како је партија бивала снажнија стварале су се институције, културни пропагандни одсеци. Задатак агитације и пропаганде био је да концентрише целокупни културни, просветни и научни живот у земљи. Агитпроп апарат је служио да спречи непријатеље да културна добра користе за своје интересе.⁵¹ У Југославији је

⁴⁷ Јовановић, н.д., 199-214.

⁴⁸ Милорадовић, *Лепота под надзором*, 41-44.

⁴⁹ Вучетић, н.д., 228.

⁵⁰ Марковић, *Београд између истока и запада*, 322.

⁵¹ Димић, *Агитпроп култура*, 28-49.

постојало више врста цензуре. Поред судске, политичке, полицијске и самоуправне, власт је решавала проблеме претњама и уценама, као и "позивима на разговор" у комитете.⁵² Уочи завршетка рата, Партија је видела да се пропагандни и агитациони апарат мора мењати, да се мора усавршити, управо због свог великог значаја.⁵³ У социјалистичким државама уочавао се један образац, општи стил тоталитарне културе-тоталитарни реализам. Важан аспект оваквог стила је да нису дозвољаване разлике између политике и свакодневног живота грађана.⁵⁴ КПЈ се заузимала за стварање "социјалистичке културе". Законодавством је Партија уређивала сопствени систем али истовремено цензурисала и склањала све што јој је сметало. Укидају се приватне штампарије, књижаре, школе. Део најважнијих културних установа са дугом традицијом наставили су са радом (Народно позориште, Коларчев народни универзитет, Народна библиотека, Српска академија наука и уметности, Матица српска, Српска књижевна задруга).⁵⁵ Најдубље промене Југославија је проживљавала током прве деценије после рата. Народ, који је у великој мери био неписмен, први пут се суочава са масовном културом. Напретком технологије (филм, радио, телевизија) која има све већи утицај, смањено се утицај класичне уметности (музике, позоришта, књижевности). У социјалистичкој Југославији стваралачке слободе нису ни одузимане ни даване али схватање културе било такво да увек мора да буде у интересу државе. После 1949.г. и чувеног трећег Пленума, Југославија је попустила културне стеге. Хладноратовски период је у одређеној мери стимулисао ублажавање стега према уметницима односно интелектуалцима уопште.⁵⁶ Међутим, слике пуних позоришта, концертних сала, изложба нису биле потпуно тачне. Држава је вршила извесни притисак на уметнике иако је све на први поглед деловало да уметници уживају потпуну слободу изражавања.⁵⁷ КПЈ је с једне стране дозвољавала слободу изражавања а с друге била резервисана према слободи стваралаштва без граница.⁵⁸ Власти је сметало задирање уметника у комунистичку идеологију. У култури су се видели сви проблеми државног система и сукоби. Управо због тога је немогуће гледати на уметност без политике.⁵⁹

⁵² Р.Вучетић, *Монопол на истину*, Clio, Beograd 2016. 42

⁵³ Петрановић, *Историја Југославије*, 120-123.

⁵⁴ Милорадовић, н.д., 52-53.

⁵⁵ Димић, н.д., 57-58.

⁵⁶ Милорадовић, *Лепота под надзором*, 65-82.

⁵⁷ Вучетић, *Кока-кола социјализам*, 229.

⁵⁸ Петрановић, *Историја Југославије*, 324.

⁵⁹ Вучетић, н.д., 293.

2.2. Културна елита 1960-их

После рата у Србији се искристалисала нова елита коју су карактерисали припадност партији а у исто време и одбацавање партијских вредности. Млади интелектуалци који су ступили на културну сцену окупљали су се у кружоке а у исто време били су припадници СКОЈ-а. Они су представљали "осмозу" између културне елите и партије. Називали су их "дисидентима". Југославија је контрадикторна земља с једна стране она је једина која дозвољава издавање дисидентских дела (нпр. А.Солжењицина) с друге стране гуши такве покрете у својој средини. Током 1960-их година јављају се први таласи национализма (Косово тражи да буде република, демонстрације у Македонији). То је довело до пуцања многих пријатељстава међу уметницима. Свака република је почела да се дистанцира од друге.⁶⁰ Током '60-их година Југославија је пролазила кроз многе успоне и падове. Почетком деценије дошло је до вестернизације културе. Долазак модернизма, авангарде, поп-арта, имао је за улогу да покаже Југославији пут промена. Зокрет у култури и политици у Србији је био појачан доласком либерала на власт. Цензура је појачана.⁶¹ Комунистичка литература је либерализам описивала као систем сличан технократизму. Они заговарају аутоматизам и стихијност у економији, противрече се самоуправљу СКЈ. Притисак либерала слаби развој и распрострањавање марксистичке мисли и социјализма.⁶² Либерали су упамћени по сукобу са Ј.Б.Титом. Њихова доктрина је резултат реалности модерне Европе. Темељи либерализма нису успели да се дубље укорене у српско друштво. Појава српских либерала је део демократизације и националне емпанципације, који почињу '60-их година. Доласком либерала, Србија покушава да редефинише свој национални програм. Програм је био део пројекта о децентрализацији Југославије, што је на неки начин извршено Уставом из 1974.године. Ј.Б.Тито је на либерале гледао као на опасност. Они су угрожавали важност институција, оспоравали су темеље Југославије као споразумне заједнице и свиме тиме угрожавали и власт самог председника републике, Ј.Б. Тита.⁶³ Јачање либералистичких елеманата довело би у питање југословенску варијанту комунизма. Зато је СКЈ донео одлуку о реформи савеза и

⁶⁰ Милорадовић, н.д., 161-164.

⁶¹ Вучетић, н.д., 301-302.

⁶² Б.Петрановић, Ч.Штрбац, *Историја социјалистичке Југославије*, Радничка штампа, Београд 1977.,194.

⁶³ О.Поповић-Обрадовић, *Каква и колика држава. Огледи о политичкој и друштвеној историји Србије XIX-XXI века*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд 2008., 441-445.

јачању њихове власти у циљу одбране самоуправља.⁶⁴ У другој половини 1960-их Југославија је спољнополитички стабилна земља. Изнутра, југословенска федерација слаби. Долази до уставно-правног преобликовања земље.⁶⁵ Уставом из 1963.године, држава је започела реформе. У спровођењу реформи главни циљ био је постићи напредак на економско-финансијској страни док су све остале стране занемариване. Атмосфера у земљи постала је узврела 1966. године због афере о прислушкивању и смене А. Ранковића. Случај смене једног од секретара показао је да у Југославији нису довољно разрађене норме демократског понашања и демократског процеса у делима СКЈ.⁶⁶ Наиме, на седници извршног комитета ЦК СКЈ, јуна 1966.године, испитиван је рад Државне службе. Ј.Б.Тито обавестио је присутне о озвучењу и прислушкивању њега и супруге у њиховом дому. Одмах је оформљена комисија која је требала да испита цео случај. Двојица кривца су одмах уклоњена из редова државних служби и из ЦК СКЈ, Светислав Стефановић и Александар Ранковић, који је разрешен са дужности члана СИБ-а. Смена А.Ранковића била је политички потез. Борба за власт условила је склањање са важног положаја моћног човека.⁶⁷

Недуго после ситуације са сменом једног од моћника СКЈ, А.Ранковића, Европу па и Југославију захватио је талас студентских побуна током 1968-е године. На западу студенти су почели побуну због лоших услова студирања, аутократског понашања администрације и професора. На неком дубљем нивоу, истраживачи сматрају да је узрок незадовољство новим, модерним потрошачким друштвом.⁶⁸ Студентске демонстрације у Југославији су почеле јуна 1968. године, на универзитетима у Љубљани, Загребу и Београду. Суштински захтеви јесу у бржим и доследнијим реформама у самоуправљању. Захтеви су проузроковани нерешеним проблемима у привреди и друштву. Демонстрације су у Београду почеле 2.јуна сукобом студената и полиције на Новом Београду. Наредног дана студенти су покушали да уђу у Београд али су биле постављене блокаде. Полиција није штедела студенте, батињање је било немилосрдно. Југословенски студенти су устали против неједнакости у друштву, тражили су расподелу према раду, били су против лоше бирократије, али и лошег стања на универзитетима. Председник Тито је 9.јуна изјавио да

⁶⁴ Трипковић, *Југославија-СССР*, 192-193.

⁶⁵ Димић, *Југославија и Хладни рат*, 309.

⁶⁶ Петрановић, Штрбац, *Историја социјалистичке Југославије*, 179-180.

⁶⁷ Петрановић, *Историја Југославије*, 383-388.

⁶⁸ Лакер, *Историја Европе*, 423-431.

су демонстрације последица унутрашње слабости. Успео је да смири ситуацију.⁶⁹ После студентских протеста и у светлу скорашњих догађаја Филозофско друштво је организовало разговор "социјализам и друштво". То је био скуп о социјалистичкој култури. С обзором на то да се цензура поопштрила, на трибини су се јављале различите струје. Уметничка друштва постала су жариште политике а то се није смело догодити. Партија је осуђивала овај скуп. Сукоб двеју страна довео је до слабљења Партије и то се видело у дневнополитичким дешавањима. Важност скупа је у томе што показује слабост партијског легитимитета. Друштво је дало јасну поруку да је социјализам отишао у своју другу крајност.⁷⁰

2.3. Буђење национализма

Како је свет гледао на југословенски систем? Скоро две и по деценије по завршетку рата Југославија је на свом путу напретка. Створила је свој свет далеко од система Истока и Запада. Југословени нису желели ни совјетски комунизам ни западни капитализам. У теорији, Савез комуниста је био одвојен од државе. У реалности ниједна државна функција нити посао обичног радника није се могао добити без чланске књижице.⁷¹

Почетком 1970-их година, Југославија је запала у кризу. КПЈ покушава новим уставним реформама да појача улогу СКЈ у друштву, да се разрачуна са националистичким покретом, да угуши делатност либерала. Дезинтеграција земље и унутрашњи проблеми одражавали су се и на спољну политику. То је проузроковало југословенску пасивност у светској политици од 1971. године.⁷²

Национализам је продро у редове Савеза комуниста. Оживљавање национализма је пример контрареволуционарног пута. Националисти су покушавали да организују антисоцијалистичке и антисамоуправне снаге. Спроводили су контрареволуционарне акције. У извесним истраживањима о развоју самоуправљања, каже се да друштвене промене које је спроводило друштвено-партијско руководство није изазвало пораст

⁶⁹ Петрановић, *Историја Југославије*, 392-395.

⁷⁰ Вучетић, *монопол на истину*, 86-87, 93-95.

⁷¹ Seebiz/Vjiseti/The Guardian, *Guardian o Jugoslaviji 1970.:Poluslobodno društvo,Partija ipak dominantna.*, 23.2.2012,(<http://rs.seebiz.eu/guardian-o-jugoslaviji-1970-poluslobodno-drustvo-partija-ipak-dominantna/ar-27360/>).

⁷² Димић, *Југославија и Хладни рат*, 376.

самоуправне иницијативе и активност радника како се очекивало. Тиме се објашњавају разне антисоцијалистичке појаве. На седници Представништва СКЈ, априла 1971.године, речено је да је национализам антирадничка творевина, антикомунистичка и антисамоуправна. Наредна седница, децембра исте године, била је преломни тренутак за борбу против национализма.⁷³ За разумевање успона национализма 1960-их и 1970-их као и за разумевање односа Партије и национализма, кључно је то да је социјализам противник националне државе.⁷⁴ Проблемом национализма који је разорио Југославију, данас истраживачи приступају са више страна. У свакој од република у федерацији национализам је узео маха, народ је постао заробљеник националистичке идеје о сопственој држави. До 1970-их година питање национализма је схватано као степен државне аутономије и ни у ком случају није требао да буде семе раздора. Ниједна република суштински није била задовољна својим положајем у држави. Поједини истраживачи наводе да је вишедеценијско економско и политичко устројство било неефикасно да обезбеди Југославији стабилну основу и то наводе као један од узрока кризе. Хрватски национализам је био варница сукоба али од тренутка када је постављено српско питање, Југославија се нашла у тешком положају. Уласком државе у нову етапу развоја комунисти нису успели да јој обезбеде добру основу за наставак функционисања једнопартијског система и Југославија се нашла пред проблемом да редифинише своје националне интересе.⁷⁵ Јединство народа као етничке заједнице недељиво је од његовог јединства као политичке и социјалне заједнице, а то народњаштво је манифестација национализма, како наводи Л.Перовић. Националистичко питање је с једне стране било део партијске идеологије а с друге партија се против њега борила.⁷⁶ Током састанка Л.Брежњева са Ј.Б.Титом 1971.године Совјети су изразили забринутост о унутрашњем стању Југославије. Ј.Б. Тито инсистира на томе да југословенски народи употпуњују устав, нарочито по праву националности. Сваки народ има право на отцепљење и та права јачају заједницу. Сви су свесни да су Хрватска, Словенија и Србија најмоћније републике али оне финансирају да се развијају и остали. Из тог разлога оне не желе отцепљење јер би

⁷³ Петрановић, Штрбац, *Историја социјалистичке Југославије*, 194-195.

⁷⁴ Вучетић, *Монопол на истину*, 117.

⁷⁵ Поповић-Обрадовић, *Каква и колика држава*, 431-435.

⁷⁶ Л.Перовић, *Дуга историја српског национализма*, 20.10.2012. (<http://pescanik.net/duga-istorija-srpskog-nacionalizma/>).

то поред свега значило и губљење велике количине новца. Нема дезинтеграције.⁷⁷ Ипак, реалност је била дијаметрално другачија. Југославија се суочила са озбиљним проблемима. По први пут федерација је угрожена сепаратистичким и националистичким елементима. Сукоб је кулминирао у СР Хрватској 1971., стварањем масовног покрета, МАСПОК. Пре оснивања МАСПОК-а, једна од манифестација хрватског национализма је доношење Декларације Матице хрватске о хрватском књижевном језику. Матица је захтевала да се уставним путем уреди једнакост српског, словенског, хрватског и македонског језика. На седници на Брионима 1970.г. разговарало се о сепаратистичким и националистичким елементима са којима се југословенско руководство суочава. СК Хрватске је сматрао да сваки противник њихових идеја унитарист, етатист, бирократа, што је руководство КПЈ употпуности одбацило. Хрватски националисти сматрали су да је Хрватска економски у неравноправном положају и угрожена од стране других република. Партијски руководиоци СК Хрватске Савка Дабчевић-Кучар, Мико Трипал, Пера Тирке јавно су оптужили унитаристичко-централистичке снаге за заверу против Хрватске. Снаге окупљене око Матице хрватске подстицале су масовну буну. Прогањали су комунисте, говорили да је Хрватска у југословенском заточеништву, да се прогони хрватски језик, култура и да се уништава хрватска привреда. Они су захтевали да се ревидира подела новца виших банака, јер је Хрватска добијала мање. Новац је распоређиван неравноправно.⁷⁸ Ј.Б.Тито сазива седницу Представништва СКЈ за обнову јединства. Седница Представништва је осудила национализам као антикомунистичку идеологију. Срби у Хрватској после оснивања МАСПОК-а траже да се њихов положај побољша јер се осећају угрожено од Хрвата.⁷⁹ Тито је смирио овај националистички талас. Он је био против национализма као антикомунистичког и разједињујућег елемента. Одређени хрватски националисти избачени су из КПЈ а и започет је процес одстрањивања националистичких утицаја. У ЦК КП Србије формирала се опозиција против постојећег развитка. Они су желели да се онемогући да југословенски политички центар утиче на унутрашње послове република. Тај економски либерализам дао би Србији шансу да развије тржишну привреду и да се ослободи националистичких притисака других

⁷⁷"Стенографске забелешке са завршних разговора председника СФРЈ и председника СКЈ Ј.Б.Тита и генералног секретара ЦК КПСС Л.И.брежњева, вођених 24.9.1971.год., Карађорђево.", у: *Документа о спољној политици Југославије*, 488-489.

⁷⁸ Трипковић, *Југославија-СССР*, 275-277.

⁷⁹ Петрановић, *Историја Југославије*, 461-465.

република. Руководиоци Србије осудили су овакву идеју развоја земље 1972.године.⁸⁰ Ј.Б.Тито је јачао положај република и покрајина са циљем да ојача федерацију. То је формализовано касније, Уставом из 1974. године. Десети конгрес СКЈ одржан је у мају 1974.године. Ј.Б.Тито је потврдио да су самоуправље и несврстаност два најважнија елемента југословенске политике. Он је наглашавао важност да се учврсти свест народа о заједници. Покренута је акција са циљем продубљивања равноправности и отклањање свих елемената који би потхрањивали сумњу и изазвали неповерење у вишенационалној Југославији. Нов Устав СФРЈ донет је 21. фебруара 1974.године.Устав је утврдио нову етапу у развоју самоуправља.⁸¹ Први пут је наведено да Југославија има химну. Потврђено је право народа на самоопредељење и отцепљење али је нејасно да ли то право имају народи или републике.

Установљени су органи државног самоуправља. Промена Устава суштински није донела велике измене сем промене у организацији федерације. Јасније је дефинисан самоуправни интерес заједнице као нов облик самоуправља. ⁸²Југославија је седме деценије двадесетог века противречна држава. С једне стране она је створила идеалне услове живота, потрошачко друштво, живот у благодању, високе плате, добијање стана од државе, путовања. Док друга страна није тако сјајна. Федерализација државе још више је потпомогнута Уставом из 1974. године. Хапшења националиста по Србији и Хрватској. Многи млади интелектуалци завршили су иза решетака. Тито се у задњим годинама своје владавине окружио старим партијским друговима тако да после његове смрти није било никога да преузме власт. Неки историчари сматрају баш седамдесете почетком краја.⁸³

⁸⁰ исто, 468-469.

⁸¹ Петрановић,Штрбац, *Историја социјалистичке Југославије*, 199-201.

⁸²Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_sfrj_1974.html).

⁸³Програм РТС о Југославији 1970-их, Око магазин, 4.10.2012.
(<https://www.youtube.com/watch?v=vXwgY8Yxy0E>)

2.4. Почетак краха. Југославија у последњој деценији постојања

Смрт Ј.Б.Тита 1980.г., и Е.Кардеља, годину раније, биле су кључни фактори у распаду. Државу је захватила унутрашња политичка криза као и светска економска криза. Чланови председништва ЦК СКЈ изабрани су на XI конгресу после смрти Ј.Б.Тита. Договор је био и да се сваке године бира по један представник из сваке државе.

Југославија је била врло задужена земља. По подацима из 1985.г., земља је имала спољни дуг већи од 20 милиона долара. Августа 1982.г., југословенско руководство је формулисало нов економски програм-Дугорочни план економске стабилизације. Иако је тај план предвиђао смањење задужености у иностранству, она је ипак расла. Дотадашњи кредити су стварали илузију напретка. Истину о кредитирању и задужености југословенска јавност је сазнала тек после смрти председника. Ту вест је објавила председница СИБ-а, Милка Планина јула 1983.г. Осамостаљивањем република дуг је све више растао јер се сада свака земља засебно задуживала. Руководство земље је 1984.г. одлучило да затражи помоћ од ММФ-а. Том приликом је приложено и *писмо о намерама*. Документ чија садржина ни дан данас није позната. Међутим, то је утицало да се одазову 16 земаља и чак 600 банака да се одобри кредит Југославији у износу од 3,5 милијарде долара. Југославија се са друге стране обавезала да ће водити политику у складу са ММФ-ом.⁸⁴ С друге стране, живот у Југославији постао је изузетно тежак. Нестајало је животних намирница и робе широке производње. Повећавала се незапосленост а динар је постао безвредан. На чело Владе је 1986.г. М.Планину заменио Бранко Микушић. Он покушава да стабилизује земљу. Ипак, сукоб између република, оне које су биле развијене и оне које су биле неразвијене постаје све јачи. Две године касније Микушића замењује Анте Марковић, 1988.г., који уводи Уставне промене исте године.⁸⁵

Политички сукоби који су захватили земљу почели су после непуних годину дана од смрти Ј.Б. Тита. Косовска криза је први пут избила током рата 1944/45.г., други пут 1968.г., и по трећи пут 1981.г. Косово је настојало да се сасвим изолира од Србије и да искористи то што Србија није имала права да се меша у косовску унутрашњу политику. Велики број Срба и Црногораца је под прислом исељаван са тог простора.⁸⁶

⁸⁴ Петрановић, н.д., 445; 453.

⁸⁵ Т.Милановић, *Kriza 1980-ih u Jugoslaviji i međunarodni pogledi.*, Sveučilište u Zadru, 4.5.2011.g., (pdf fajl), (<https://hrcak.srce.hr/file/250176>).

⁸⁶ Петрановић, н.д., 449.

Догађаји на Косову претили су да угрозе федерацију. У *Меморандуму Српске академије науке и уметности* (издат у периоду од 1985.г. до 1986.г.) истиче се забринутост због стања у држави. Меморандум је изазвао бурне реакције због погледа на стање нације и захтева за реорганизацијом државе. У центру Меморандума је питање Срба, тако да се донекле он сматрао српским националним програмом. Основна тврдња била је да децентрализација државе води у дезинтеграцију.

Процес распада федерације трајао је 10 година, (и више ако узмемо у обзир чињеницу да се држава СЦГ, Србија и Црна Гора распала 2006.г. а Косово прогласило републиком 2008.г.). На XIV конгресу одржаном од 20. до 22. јануара 1990.г., СКЈ се званично распао. Комунисти нису успели да задрже власт у Хрватској, где су већ априла организовани нови избори. Исти сценарио се догодио и у Словенији. На изборима у Србији и Црној Гори комунисти су освојили власт. Наредне године, 1991.г., Хрватска и Словенија су донеле Уставну одлуку о суверености и самосталности.⁸⁷ То је био крах СФРЈ и почетак рата који ће захватити све државе бивше заједничке државе. Данас, после двадесетак година, распад је и даље питање које раздире народе бивше Југославије.

3. Основе функционисања БИТЕФ-а.

БИТЕФ је својеврсна историја позоришта. Он је у временима најнапетијих односа успевао да одржи свој статус и да доведе највеће уметнике истока и запада на једно место, под једним кровом. Он је омогућио представљање радикалних, иновативних, авангардних али исто тако и представљање ванвременских класика. Омогућио је друштвене дебате ван политичке сцене. Неминовно је посматрати оснивање фестивала кроз политичке догађаје који су пратили Југославију тог времена. После Другог светског рата, први период либерализације друштва су 1960-те године. Што су оснивачи БИТЕФ-а препознали и искористили. Задатак БИТЕФ-а био је да сваке године у периоду од 10. до 30. септембра организује драмски фестивал са задатком да приказује нове трендове у области сценског израза и драмског стваралаштва. Средства за одржавање фестивала обезбеђивао је град Београд. Колико се озбиљно схватило оснивање фестивала, показује чињеница да је Југославија дозвољавала улазак без визе посетиоцима који долазе из држава које југословенским грађанима нису тражиле визе.

⁸⁷ Milanović, n.d.

БИТЕФ је 2016.г. обележио већ пола века постојања и постао један од најзначајних фестивала на нашим просторима али и у читавој Европи. Београдски интернационални театарски фестивал, основан је 1967.године. Иницијатива за оснивање фестивала покренута је још 26.децембра 1966.г., решењем Скупштине града Београда. За директора фестивала изабрана је тадашња управница Атељеа 212, Мира Траиловић, а на њен позив, место уметничког директора заузео је Јован Ћирилов. Српско, традиционално и конзервативно друштво није са лакоћом прихватило авангардну уметност, што је било гесло БИТЕФ-а од самог оснивања. Нестанком Југославије, БИТЕФ је изгубио своју улогу да на једном простору окупља уметнике са обе стране "гвоздене завесе". Ипак, сама чињеница да су се на БИТЕФ-у нашла најзначајнија имена из света уметности, умногоме говори о његовој важности.⁸⁸ Од оснивања, БИТЕФ прати и ствара нове тенденције у уметности.

Авангардно позориште настало је са идејом да се супростави реалношћу тога времена и даљој комерцијализацији позоришта. Југославија и Чехословачка су биле једине земље које су на својим репертоарима имале западњачке уметнике, што је средином прошлог века било незамисливо. БИТЕФ је настао управо захваљујући авангардној уметности. Она се на њему највише испојила. Прве године БИТЕФ-а су биле бурне. То су године великих друштвених промена, интервенција СССР у Чехословачкој 1968.г., ратови на Блиском истоку, Вијетнам. Јован Ћирилов, један од оснивача фестивала, видео је БИТЕФ као главно место авангарде у социјалистичким земљама.⁸⁹ У време када је настао он је био јединствен. Једино су уметници са запада могли да виде достигнућа истока на БИТЕФ-у и обрнуто. БИТЕФ је био место сценских експеримената али и место остварења класика.⁹⁰ Одисао је нечим новим, трагичким и мистериозним како га је описивао сам Ћирилов.⁹¹

БИТЕФ је одувек био место које прихвата новитете у области уметности, нарочито позоришта. Трендови и новости су често пратили већи, политички контекст.⁹² Комунистичка власт је прихватила оснивање фестивала. Ј.Б.Тито није узео учешћа у

⁸⁸ <http://www.beforeafter.rs/kultura/pola-veka-bitefa/>

⁸⁹ Вучетић, *Кока-кола социјализам*, 276-279.

⁹⁰ *РТС и БИТЕФ: Нове позоришне тенденције*, (2.9.2016), <http://www.rts.rs/page/rts/sr/rtspredstavljaj/story/267/najnovije/2439424/.html>.

⁹¹ М.Трудић, *Човек на путу*, (13.9.2007) <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=511809>

⁹² Michael Coveney *Belgrade International Theatre Festival: Half a century of uniting Europe through theatre* (3.10. 2016) <https://www.thestage.co.uk/features/2016/belgrade-international-theatre-festival-half-a-century-of-uniting-europe-through-theatre/>

оснивању фестивала, никад га није ни посетио, али је допринео његовом опстанку управо захваљујући његовој светској политици. Иако је власт "користила" побуњеничку уметност у своју корист, та иста власт је често умела и да казни уметнике због тог побуњеништва. Југословенски политичари су БИТЕФ видели као пример отварања Југославије према свету. Чувени часопис *Plays and Players* пише текст о Југославији као месту где су велике уметничке слободе.⁹³ У једном интервијуу за магазин *Време*, Јован Ћирилов је рекао да су БИТЕФ првенствено прихватили политичари, који су БИТЕФ видели као пропаганду, затим критичари и публика а понајмање редитељи. Он је најмање инспирисао домаће уметнике.⁹⁴ Идеолошки концепт фестивала крајем 1960-их и почетком 1970-их огледа се у положају Југославије као платформе за дијалог између два света: капиталистичког и социјалистичког.⁹⁵ БИТЕФ је допринео релокацији Београда и Југославије на светску мапу позоришта. Само десет година од настанка БИТЕФ је преузо улогу Театра Нација (Theatre of the Nations 1977.г.), а већ 1982.г. Мира Траиловић је постала директор Театра нација у Нансију.⁹⁶

БИТЕФ је заговарао нове, отворене културне просторе, успоставио је изванредне контакте, срушио фиксна уметничка правила, подстакао је развој извођачких уметности у Србији и допринео њиховој афирмацији. БИТЕФ је епохални феномен који се бори против устајалих, конзервативних и традиционалних правила. Он се не бави већ утврђеним истинама већ отвара питања о горућим савременим проблемима. Без обзира на културне и политичке баријере БИТЕФ одговара критички на нове социјалне проблеме. БИТЕФ је представљао посебан простор у биполарном свету, нарочито за уметнике (дисиденте) из Совјетског Савеза, као што је Ј.Љубимов. Тиме је БИТЕФ стекао јаку социјалну снагу и репутацију на обе стране.⁹⁷

Највиши орган који управља БИТЕФ-ом је Савет. Он има свог председника и потпредседника чији мандат траје 2 године. Савет доноси статут и општа акта БИТЕФ-а, прави планове и програме, осмишљава концепцију и репертоар, брине о финансијском

⁹³ Вучетић, н.д., 280.;287.;291.

⁹⁴ <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=511809>

⁹⁵ Андрей Шарый, *Театровед Наталья Ваганова - о белградском фестивале БИТЕФ*, (2.4.2012), <https://www.svoboda.org/a/24536128.html>.

⁹⁶ M.Dragičević Šešić, *Cultural Diplomacy in practice: Mira Trailović, BITEF and Geopolitics*, У: *Cultural Diplomacy*, Faculty of Dramatic Arts in Belgrade, Institute for Theatre Film Radio and Television, Belgrade 2017. г. уредник: M.Dragičević Šešić, 18.

⁹⁷ I.Medenica, *BITEF and Cultural Diplomacy Today*, У: *Cultural Diplomacy*, 127-130.

плану и другим важним питањима око организације. Чланови Савета су делегати: Скупштине града Београда, СИЗ културе Београда, Факултета драмских уметника, Удружења драмских уметника Србије, Заједнице професионалних позоришта Србије, Радне организације која организује БИТЕФ, Телевизија Београд, Градска конференција Савеза социјалистичке омладине. Данас је то донекле измењено.

Средства за финансирање обезбеђују се и планирају годишњим планом који доноси Савет. БИТЕФ се финансира: из буџета града Београда, Републичког фонда за унапређење културних делатности, приход од улазница, од разних компанија на основу уговора и разних других прихода.⁹⁸

БИТЕФ се састоји од : **главног програма**, који је саставни део још од оснивања. Број представа варира од године до године и представе се одигравају на различитим локацијама у Београду. **Пратећи програми**, такође су саставни део БИТЕФ-а. Најстарији пратећи програм је *БИТЕФ на филму* од 1976.г., затим од 2000.г. *БИТЕФ Полифонија*. БИТЕФ такође организује током свог трајања изложбе, округле столове, дебате, теоријске симпозијуме, мултимедијалне изложбе, радионице, културно-забавни програм а од 1989.г.организује се и *БИТЕФ театар*. **Жири и награде**. БИТЕФ је такмичарски догађај. Петочлани жири је у првим годинама БИТЕФ-а био састављен од људи који су били део организације БИТЕФ-а а током година чланови жирија постајали су и значајни људи из области уметности и културе.

БИТЕФ има две главне награде које се додељују учесницима главног програма: **1.Гранд Прикс (Grand Prix) Мира Траиловић**, за најбољу продукцију. До 1990.г. награда се звала **BITEF Grand Prix**. **2.BITEF Special Award** која се додељује за изузетан допринос позоришној уметности у виду жанра, стила или средства изражавања. Фестивал такође додељује и награду публике, **3.Audience Award**. Од 1977.године судије дневних новина *Политика* додељују посебну награду за најбољег директора. БИТЕФ је први интернационални фестивал који је добио награду **Premio Europa per il teatro** за посебан допринос али и као фестивал од велике важности за позориште. Почетком XXI века, 2014.г. БИТЕФ је на сајту Teater.hr проглашен за најбољи фестивал на простору бивше Југославије.⁹⁹

⁹⁸ ИАБ, БИТЕФ, К77/XIV 2.

⁹⁹ *Belgrade International Theater Festival BITEF*, (5.10.2015), <http://eepap.culture.pl/node/90832>.

II. Совјетске представе из периода застоја на БИТЕФ-у.

1. Прве совјетске представе на БИТЕФ-у (1967-1975).

Југословенско-совјетски односи током 60-их година прошлог века били су углавном добри. Ипак на првом БИТЕФ-у 1967.године, Совјети нису учествовали. У периоду од 1967. до 1980. године, Совјети су учествовали на II БИТЕФ-у 1968, V 1971, VIII 1974, IX 1975, X 1976, XI 1977, (XII 1978.).

На основу дневне и недељне штампе (Борба, Политика, НИН, Политика Експрес, Вечерње Новости) и грађе Архива Београда можемо да направимо ову реконструкцију совјетског учешћа на БИТЕФ-у 1968-1985.

Година	Представе	Театар	Режија/Редитељ	Награде
1968.	<i>Малограђани/ Меџане</i>	Велики драмски тетатр "Горски"	Георгиј А.Тавстоногов	Grand Prix
1971.	<i>1.Пораз/ Razgrom, 2.Вањушинова деца/ Дети Ванюшина</i>	Московски тетар"Владимир Мајаковски"	М.А.Захаров,И.Прут	
1974.	<i>.Преки суд/ Tribunal, Дон Жуан/ Don Juan</i>	Московски театар на Малој Брној	1.А.Л.Дунајев,Л.К.Дуров 2.А.Ефрос	Grand Prix
1975.	<i>.Петроградска сновиђења/ Петербурские сновидения 'Василиј Тјоркин</i>	Театар"Моссовјет"	1.Ј.Завадски 2.Б.Шчедрин	
1976.	<i>.Хамлет/ Gamlet (А зоре су овде тихе/ А зорњи здесъ так тихие,10 дана који су потресли свет/ Ten days that shook the world)</i>	Театар "Таганки"	Ј.Љубимов	
1977.	<i>Стенице/ Клоп ,Невоља с намећу/ Горе от ума</i>	Московски Театар сатире	В.Плучек	

1983.	'Савременик" О.Табаков <i>Звезда и смрт Хоакина</i> <i>Муријете/Звезда и смртъ</i> <i>Хоакина Муриета</i>	Театар Лењинског комсомола	М.Захаров	
1985.	<i>На дну/На дне, Вишњик/</i> <i>Вишневый сад, Рат нема женско</i> <i>лице/У Войны не женское лицо</i>	Театар на Таганике	А.Ефрос	Велика награда БИТЕФ за "Вишњик"

У првим годинама БИТЕФ-а од 1967. до 1975, Совјетска позоришта нису учествовала сваке године. Тематика Совјетских представа је углавном драматизација руских/светских класика или ратни догађаји. Циљ је да анализирајући совјетска гостовања, тј. жанрове њихових представа. закључимо у којој мери су њихова дела пропагандног карактера а у коликој уметност ради уметности.

Прво учешће совјетских уметника било је на II БИТЕФ-у 1968.године. Те године је дошло до интервенције СССР-а у Чехословачкој и у Југославији је владао страх од Совјета да се интервенција не продужи ка њој. И поред нетрепеливости која је висила у ваздуху, Совјетски уметници дошли су на БИТЕФ. Јован Ћирилов послао је у Москву писмо у ком је изразио задовољство због доласка театра "Горки". Такође је речено да су Југословени предузели све потребне кораке да се ово гостовање укључи у план културне сарадње за 1968-у годину.¹⁰⁰ На II БИТЕФ-у учествовао је Лењинградски велики драмски театар "Максим Горки" са представом *Малограђани*. Драматизација истоименог дела Максима Горког у режији Георгија Тавстоногова. Он је био управник Театра Лењинског комсомола као и позоришта Горки. Био је награђиван од стране власти више пута: Народни уметник, три пута је освојио Стаљинову награду и Лењинов орден. Тема *Малограђана* је приказ совјетског социјалистичког друштва с почетка XX века кроз једну малограђанску породицу. Горки полази од тога да је то друштво које почива на лажима, лицемерју и лакомислености.¹⁰¹ Тавстоногов је покушао савремен приказ Горковог дела. Спој психолошке основе и публицистичке мисли. Њему је успело да интерпретира

¹⁰⁰ ИАБ,БИТЕФ,К-3/II 3,4.

¹⁰¹ В.Стаменковић, *Редитељ као песник сцене*, НИН бр.924 (22.9.1968), 14.

Малограђане без превише сентименталности. Јасан је карактер протагониста и драме коју носе. Малограђани су станиште једног начина живота, једног уског, сивог и мртвог погледа. Породичне трауме, односи у породици, туга и затвореност, само су неке од нијанси овог дела.¹⁰² У интервијуу за *Политику*, Тавстоногов је говорио о *Малограђанима* и како их данас пронаћи. Лењинградски театар је један од најпознатијих совјетских позоришних ансамбла. Они су гостојући у Београду обележили стогодишњицу рођења Максима Горког. Совјетским глумцима је било изузетно тешко да носе тежину таквих улога. Рад на овој представи Тавстоногов назива бунтом, протестом против устаљених тумачења и интелептирања класика. Тавстоногов каже да *Малограђани* својим судбинама почињу да личе на нас.¹⁰³ Гостовање Совјета у Београду, ипак, није прошло у најбољем реду. Иако су *Малограђани* награђени Grand Prix наградом, догодио се инцидент. Тавстоногов је у московској *Правди* објавио текст у коме је напао организаторе БИТЕФ-а да су на почетку његове представе делили текстове у којима је публици био упућен позив да не присуствује совјетској представи. Позадина приче је да су чланови "Грађанске иницијативе против Баљшој театра" због интервенције Совјетског Савеза у Чехословачкој позивали су гледаоце испред Ателјеа 212 да се врате кућама и не присуствују представи. Југословенска штампа је узвратила напад на Тавстоногова а преко њега и на СССР. Организатори БИТЕФ-а нису били упознати са планом грађанске иницијативе и нису били одговорни за инцидент. На наредна два БИТЕФ-а, Совјети нису учествовали. Разлог који су навели-недостатак финансија.¹⁰⁴ Наредно гостовање Совјета било је 1971.године.

Седма деценија биће обележена совјетским представама. После трогодишње паузе, Југославију је 1971.г. коначно посетио и генерални секретар КПСС Леонид Брежњев. Гост V БИТЕФ-а био је театар "Мајаковски". У светлу добрих односа са Југославијом, Совјети су одиграли две изузетне представе. *Пораз*, драматизација романа К. Фадјејева и *Вањушинкова деца*, дело С.Најданова. Оба дела припадају руској књижевној класици.¹⁰⁵ *Пораз* је представа која говори о борби руских партизана против непријатеља совјетске власти. Режирана је као народна музика о легендарној борби. Са пуно жара и темељно приказано је страдање одреда команданта Левинсона који се пробија кроз непријатељске

¹⁰² М.Первић, *Вече добре глуме*, Политика (18.9.1968), 8.

¹⁰³ О.Божиковић, *У отпору према традицији*, Политика (20.9.1968), 11.

¹⁰⁴ Вучетић, *Кока-кола социјализам*, 285-286.

¹⁰⁵ И.Р., *Театар Мајаковски на Битефу*, Борба (24.9.1971), 12.

линије покушавајући да сачува свој одред али они храбро гину. Представа је митологизована. Југословеснка публика и новине посебно су похвалили изведбу глумаца. Представа је била пуна емоција и сентименталности а глумци међу којима су главне улоге имало А.Б.Цигархањан и Ј.Леонов успели су да понесу пуну снагу карактера који су играли.¹⁰⁶

У периоду од 1972. до 1975. совјетско-југословеснки односи иду узлазом путањом, што можемо приметити и по совјетским учешћима. Од 1974.г. Совјети гостују на сваком БИТЕФ-у. После три године, 1974.г., Совјети се враћају на БИТЕФ са Московским театром на Малој Брној и две представе, *Преки суд* и *Дон Жуан*. Тема *Преког суда* је узета из Другог светског рата. Та збивања писац, А.Макаренко, преточио је у жанр трагикомедије. На питање новинара *Политике Експрес* зашто, Макаренко је одговорио: *Зато што се човечанство скроз опрашта од своје прошлости, тако се исто и ја смехом опраштам од своје прошлости*. То је прича о малом човеку са великом мисијом и трагикомичним животом.¹⁰⁷ Наиме, *Преки суд* је прича о чобанину који под Немцима постаје кмет. Синови и зет су му на фронту. Међутим, он је скривени партизан са тајном мисијом као кмет, али остали то не знају.

Ћерке и најмлађи син га осуђују, везују га и бацају у реку. Син ће открити очеву намеру и настрадати у самоубилачкој мисији којом је завршио очеву мисију и тиме се искупио. Представа је реална слика која поставља на испит морал и људске поступке.¹⁰⁸ *Преки суд* је још једна у низу представа са ратном тематиком.

Уочава се шаблон којим се Совјети воде. Представе нису очигледно пропагандне, али сама теметика говори више. Совјети стављају акценат на своју борбу против фашизма. То су трагичне, тужне приче које у сваком случају величају совјетске подвиге. Московски театар на Малој Брној се представио још једном представом. Драматизација Молијеровог *Дон Жуана* у режији А.Ефроса. *Дон Жуан* је један од врхунаца IX БИТЕФ-а. Представа се бави крупним питањима људског живота и људске судбине. Молијер обједињује легенду и расправу о вери, незнабоштву, о смислу постојања, покушају да се проникне у људску душу.¹⁰⁹

¹⁰⁶ М.Первић, *Педагошка поема у два дела*, Политика (29.9.1971) 11.

¹⁰⁷ А.Мијуковић, *Ратна трагикомедија*, Политика Експрес (23.9.1974), 10.

¹⁰⁸ Ф.Пашић, *Живот на плакату*, Борба (23.9.1974), 10.

Ефрос види Дон Жуана као параболу данашњег човека који непрестано јури за материјалним добрима, осуђеним да сам пронађе или одбаци законе морала. Лик који је Ефрос створио је човек који је изманипулисан и од света и од себе самога. Он губи контакт са људима, постаје самодовољан а тиме губи и слободу. Губећи слободу престаје да буде целовито аутентично биће. Шта преостаје таквом човеку? ¹¹⁰ Поставља се питање да ли је Дон Жуан позитиван или негативан херој? Ефрос не жели да укине његову двојаку природу. Глумци не објашњавају Молијерово дело већ њиме тумаче свет. ¹¹¹ *Дон Жуан* је прва совјетска представа која не изгледа идеолошки обојена. Представљање Дон Жуана као просечног Руса тог времена.

Наредни БИТЕФ, 1975.г. угостио је театар "Моссовјет". Исте године у Југославији је отворено представништво ауторске агенције СССР-а. Циљ је био проширити везе Југославије и Совјетског савеза као и да се олакша регулисање правних питања око ауторских права извођених дела Совјетског Савеза. У оквиру програма културне сарадње предвиђено је одржавање "Дана културе југослвенских народа и народности" у Москви. ¹¹² Совјети су се тада представили са 2 представе *Петроградска сновиђења*, по мотивима Достојевсковог дела *Злочин и казна*, и *Василиј Тјоркин*. Раскољников, јунак Петроградских сновиђења, симбол је људске патње и жртве. Он је класичан романтичарски лик представљен као племенит, достојанствен човек кога гуши друштво. Тамо где је Достојевски видео провалију, самовољу и егоизам, Завидски* види само искушење за чишћење душе. ¹¹³ Совјетски Савез је затворена земља која није примала стране утицаје и није се трудила да усваја нове тенденције у уметности. Поред свега тога примећује се нота авангарде у совјетским представама. Совјетским представама се замера највише на дуготрајности.

Често се публика изгуби у трајању и на путу се изгуби смисао и поента представе. *Петроградска сновиђења* је још једна совјетска представа без ратне тематике.

Ако је и рат изостао код Достојевског, у наредној представи није. *Василиј Тјоркин*, је представа рађена по делу песника Твардовског. Представа је организована у виду поеме.

*Ј.Завидски,редитељ представе

¹⁰⁹ ИАБ,Битеф,К-30/VIII 3,7,2,4.

¹¹⁰ В.Стаменковић, *Ефрос и Молијер*, НИН,бр.974 (29.9.1974), 26-27.

¹¹¹ М.Первић,*Велика и изузетна представа*, Политика (27.9.1974), 19.

¹¹² АЈ, 320-65-94

¹¹³ ИАБ, Битеф,К-37/IX 3,13,2,4.

Говори о родољубивом совјетском војнику. Реситал је изводило 8 уметника-војника.¹¹⁴ Рат је нека врста пропаганде у совјетској култури. Они желе да оставе дојам силе и величају своју ратну прошлост. Увек се поставља на пијадестал совјетска победа над фашизмом. Тиме се показује функционалност совјетског социјализма ког се Југославија одрекла зарад сопственог пута.

2. Почети промена у совјетским представама на БИТЕФ-у (1975-1985.)

Крајем 1970-их атмосфера у Југославији је контрадикторна. С једне стране Југославија доживљава свој процват, животни стандард просечног становника је висок и задовољавајући. С друге стране, Југославија се бори са растућим национализмом али и са страхом од распада државе. У циљу одржавања добрих, пријатељских односа, Југославију је 1976.г. поново посетио Леонид Брежњев. На X БИТЕФ-у, одржаном исте године, Совјети су се представили театром "Таганка" из Москве. Совјети су те године представили чак 3 представе од којих су две са пропагандним материјалом, како је навео сам редитељ и директор позоришта Ј.Љубимов. Првом представом којом су се Совјети представили је *Хамлет*, адаптација истоименог дела Виљема Шекспира. Представа је врло једноставна, без великих сценских реквизита. Све време се одиграва над отвореним гробом Хамлетовог оца који је убијен. Смрт која симболише распад друштвеног и моралног реда. Тело глумца је ослобођено дебелог оклопа тако да је публика обраћала пажњу само на мимику и реч глумца. Ни Хамлет, ни краљ ни дворјани не воде представу већ она води њих. Посебан утисак оставио је Владимир Висоцкиј у улози Хамлета. Висоцкијев Хамлет је рационалнији, разумнији, истинољубивији. Хамлет који се бори против традиције.¹¹⁵ Овај Хамлет је неконвенционалан. Носи фармерке, без шминке, само мач. Просечан младић у савременом свету кога може задесити хамлетовска судбина. Хамлет није сукобљен са другим ликовима, у овој верзији, остали ликови су само Хамлетове сене, његов одраз који показује ужаснију страну приче.¹¹⁶ Ипак, представа је судећи по југословенској штампи донела благо разочарење. Показало се да је представа коректна, са неколико изванредних сцена и невероватним Висоцким, али то је то. Ништа више. Нема ничега новог нити авангардног у овој верзији Хамлета. Представа је доживела много већи успех у

¹¹⁴ С.Селинић, *Застарело*, Политика Експрес (29.9.1975), 10.

¹¹⁵ Ж.Каманин, *Свет о немоћи*, Вечерње Новости (3.9.1976), 15.

¹¹⁶ Б.Милошевић, *Мирис земље*, Борба (12.9.1976), 9.

Совјетском Савезу из разлога што је Љубимова машта ломила круте шаблоне реалистичног театра који још увек влада у СССР-у, док је БИТЕФ-овска публика доста модернија и навикнута на авангардну уметност.¹¹⁷

Гостовање "Таганике" на БИТЕФ-у било је изванредно. Владимир Висоцкиј је глумац који је у Југославији изузетно поштован и популаран. Док, у родном Совјетском Савезу, Љубимов и "Таганка" нису најбоље прихваћени. Совјетско културно руководство се не слаже са Љубимовим погледом на уметност. Неслагања су била искључиво уметничка, не политичка, те је захваљујући томе Љубимов и могао показати своје дело ван Москве.

За Совјетски Савез уличарска естетика, пропаст и смрт којим одишу Љубимова дела, једноставно се нису поклапале са визијом коју су културни руководиоци замислили. Међународни успех "Таганике" на БИТЕФ-у није великодушно дочекан и у домовини. Из разлога што би то значило да је Министарство културе прихватио Љубимов метод.¹¹⁸ После представе, Јуриј Љубимов дао је интервију за дневни лист *Борба*. Његово виђење Хамлета јесте да Хамлет тражи одређену форму и израз на сцени. Он поставља питање наше егзистенције у свету. Његове муке се могу пронаћи и у данашњем човеку. Љубимов сматра да је на БИТЕФ требао доћи пре пет година, у време када је *Хамлет* доживео домаћу премијеру. Зашто баш тада?! Када је *Хамлет* приказан у Москви владале су одређене идеје и другачије уметничке тенденције. Као и свуда, и у позоришту се преламају одређене идеје у датом временском периоду. У уметности старе и нове тенденције су субјективне. *Позориште је снимак времена само утолико што одражава проблеме и схватања једног доба, али оно је стално у процесу мењања и остаје као документ само ако је забележено на целулоидну траку-Јуриј Љубимов.*¹¹⁹ Друге две важне представе које је представио театар "Таганка" су *10 дана који су потресли свет* и *А зоре су овде тихе*. Ове две представе биле су приказане ван такмичарског дела програма и приказане су у пропагандне сврхе. *А зоре су овде тихе* је прича о девојкама-војницима које се боре да одбарне своју домовину од фашиста. Пет девојака завршава у једној мочвари, окружене непријатељским војницима где гину једна за другом. Сценографија је била прави рингишпил осећања. У једном тренутку на сцени је показан миран период пре

¹¹⁷ В.Стаменковић, *Прилив носталгије*, НИН (19.9.1976), 28,29.

¹¹⁸ <http://www.vysockii.ru/stati/vysockij-v-yugoslavii/#>.

¹¹⁹ Р.Дубљевић, Д.Радовић, *Хамлет за полемику. Интервију са Јуријем Љубимовим*, Борба (17.9.1976) 13.

рата у коме девојке уживају у благодетима лета, затим долази сцена фронта и рата. Њихове мисли су и даље у миру али се боре за одбрану земље. Током представе публика ближе упознаје девојке, њихов живот, њихове циљеве, наде и снове. То је прича о херојском подвигу и људској лепоти. Прича како су млади животи дати за виши циљ. Представа је богата патриотском сентименталношћу.¹²⁰ Још једна представа ратне тематике *10 дана који су потресли свет*, по мотивима књиге Џона Рида. Представа је прави спектакл у два чина. Циркус, свирање, пуцање, певање, јарки костими, јака шминка, музика и плес. То је слика једног револуционарног времена. Представа говори о атмосфери пред револуцију о масама које су учествовале и о њиховом вођи, Лењину. Представа је покушај синтезе народског, пролетерског и комунистичког позоришта. Из тог разлога, водило се рачуна о сликама ликова.

Када је представљана буржоазија, Керенски, дипломате-то су гротескне слике, саркастичне и карикатуралне, док су револуционари приказани као народни хероји. Интересантно је то, да је лик Троцког из представе избачен у потпуности, иако се он у оригиналу дела често спомиње.¹²¹ Током одржавања округлог стола на Х БИТЕФ-у, Љубимов је изјавио да је лик Троцког небитан за тај део и да је циљ показати много шири спектар.¹²²

Маја 1977.г.у Београду је свечано отворен "Сава центар" иако ће тек након две године бити коначно завршен. То ће бити место одржавања будућних БИТЕФ-а. Исте године, у јесен почео је XI БИТЕФ. Гости из СССР-а послали су још један театар из Москве, московски Театар сатире. Они су се представили, већ сада традиционално, са више представа. Тачније две, то су *Стенице* по мотивима дела В.Мајаковског и *Невоље са намећу* по делу А.Грибоједова. *Стенице* су оригинално настале 1950-их година, али су прилагођене времену у коме се представа игра. Редизајнирана је 1974.године за потребе свог времена. Редитељ је представу замислио како осликава два времена, једно је време настанка комедије и време будућности где живе примери остатка старог света и

¹²⁰ М.Первић, *Прича о девојачком одреду*, Политика (17.9.1976), 15.

¹²¹ М.Первић, *Позориште и револуција*, Политика (22.9.1976), 17.

¹²² *Документа Београдског интернационалног фестивала* (1967-2006), ИАБ, Београд 2007.г., приређивачи: Олга Латинчић, Бранка Бранковић, Светлана Ацић.

градитељи нове будућности. Игра два времена, прошлости и будућности кроз призму садашњости. А каква је била тадашња реалност?¹²³

Представа је комичног карактера што намеће питање, смејемо ли се ми прошлости и ономе што је прохујало или се смејемо нашој садашњости које нисмо свесни?!¹²⁴

Невоље с намећу, још једно дело које осликава "невољене" племиће, буржоазију и систем пре успостављања Совјетског Савеза. Идеализовани херој супротстављен је гомили сатиричних племића, каријериста и малограђана. Протагониста прича, Чацков, је човек од памети и духа. Он осликава побуну против света који га окружује. Прича добија на снази тиме што је аутор дела, песник Александар Грибодијев био руски посланик у Персији који је убијен 1829.године од стране техранских верских фанатика.¹²⁵ Совјети су изабрали дело овог хероја у циљу промовисања своје ратне прошлости.

Совјетске представе изгледају као позоришни комади који су ископине старијих времена, далеко од савремених тенденција. Анализирајући совјетске представе у првој деценији БИТЕФ-а, уочавамо одређен образац. Како је већ наведено, представе су искључиво ратног карактера или адаптација домаћих и светских класика. Чак и тада се може закључити да је адаптација прилагођена пропагандној сврси. БИТЕФ није имао за намеру да меша политику, иако је то било неминовно. Власт је задржала у сваку пору јавног и приватног живота, али и поред тога, слобода медија и културе је била нешто већа у односу на остатак комунистичког света. Совјети су изузетно ригорозни били када је у питању била култура, јер су преко ње показивали своју слику свету.

Намеће се закључак да су на тај начин, преко представа са ратном тематиком, Совјети желели да одају утисак комунистичке силе. С друге стране, та маска је изузетно добро постављена. На први поглед се не види поента представе јер ниједна (изузев представа *10 дана који су потресли свет* и *А зоре су овде тихе*) није представљена публици као очигледна пропаганда комунистичког режима. На публици је било да открије шта је испод површине. Односи Југославије и Совјетског Савеза после измирења били су добри са мањим несугласицама. Но, ипак се не може отрести утисак да Совјети југословенску самосталност никад нису прежалили. На који начин су Совјети желели да покажу себе на БИТЕФ-у, знајући да је он тачка пресека истока и запада? Можда је

¹²³ Б.Милошевић, *Позориште прошлости*, Борба (29.9.1977), 11.

¹²⁴ М.Первић, *О старим и новим малограђанима*, Политика (28.9.1977), 15.

¹²⁵ П.П, *Трајна сатира*, Политика Експрес (29.9.1977), 10.

њихова подсвесна жеља била показати Југославији моћ и показати јој грешку коју је направила?

Средином 1980-их, Совјетски Савез је место бурних политичких дешавања. На место генералног секретара дошла је интересантна личност чија је власт обележена кризама-Михаил Горбачов. Његова политика према Југославији је, углавном, била добра.. Југославија се '80-их суочава са економским проблемима. Политика тог времена била је таква да су совјетски уметници могли показавати ван земље само оно за шта су добили дозволу од државних власти. С друге стране, у Југославији, БИТЕФ је и даље Вудсток позоришних уметности Европе. Све се чини да недаће спољнога света заобилазе позоришни свет. Што је свакодневница тежа, то је БИТЕФ шареноликији.

Прво Совјетско учешће у новој деценији забележено је тек 1983.године на XVII БИТЕФ-у.

У посету Београдском међународном фестивалу дошло је позориште из Москве, Театар лењинског комсомола са представом по мотивима дела Пабла Неруде, *Звезда и смрт Хоакина Муријете*. Лењински комсомол (данас Ленком) је једно од најстаријих и најважнијих позоришта Совјетског Савеза али и данашње Руске Федерације. Нова ера напретка у позориште је дошла са режисером Марком Захаровим, који је режирао и представу којом су се представили на БИТЕФ-у. Резиме му је доста шаренолик. Био је директор Студентског позоришта на Московском универзитету. Од 1965.г. је директор позоришта Сатире из Москве а на позицију директора позоришта Лењинског комсомола долази 1973.г. *Звезда и смрт Хоакина Муријете* је прва рок опера коју је представио Совјетски Савез.* Представа је приказана као омаж десетогодишњици рушења режима чилеанског диктатора Аљендеа. Неруда је познати чилеански писац и комуниста, тако да не изненађује чињеница због чега је ова представа урађена од стране уметника из СССР-а. Ипак, совјетским властима представа се није допала. Сматрали су је необичном и опасном, јер се не придржава стандардних уметничких оквира.¹²⁶ Представа прича причу о младом Чилеанцу који повучен златном грозницом одлази у непознато тражећи богатство и бољи

¹²⁶ Marina Shimadina, *Lenkom Theatre: From Soviet Utopia to post-modern distopia*, (18.2.2017), https://www.rbth.com/arts/2017/02/17/lenkom-theater-from-soviet-utopia-to-post-modern-dystopia_704361.

*Иако је у интервијуу за Политику Експрес (20.9.1983.г.) Захаров изјавио да то није рок опера већ *савремена опера*.

живот. У том походу он губи своју "звезду", лепу Терезу, своју жену, али и живот у округном свету пуном насиља, суровости и похлепе.¹²⁷

Но и поред свег професионалног ансамбла (чинио га 50 уметника, млађих од 30 година), поред музике коју је компоновао чувени Александар Рибников, БИТЕФ-овској публици је једноставно нешто недостајало. Захарову су замерали што се с том представом није раније представио.

У интервијуу за Политику, Захаров је одговорио да је желео раније да дође са представом *Јунона и Авос*, међутим представа је изазвала контроверзе у домовини и нису били сигурни да ли ће је одобрити. Захарову је власт замерала да креће путем "западне" драматургије. Ситуација у Совјетском Савезу је таква, како каже Захаров, да власт гони уметнике који не играју по правилима, и да уметници морају да налазе нове начине и форме изражавања. Министарство културе контролише све, а постоје врата кроз која се може проћи само посебном пропусницом.¹²⁸

XVIII БИТЕФ, 1984.г. прогласен је најгорим БИТЕФ-ом до тада. Поставило се питање његовог финансирања. БИТЕФ је све више постајао југословенски, па се у складу са тиме поставило питање да ли ће се и друге републике укључити у његово финансирање. Управо из тих финансијских проблема, организатори фестивала били су принуђени да као госте позивају само земље са којима Југославија има уговоре о културној сарадњи. Постојала је бојазан да фестивал тиме угрожава свој углед. Држава је давала малу своту новца која није покривала учешће свих гостију. Гости су долазили о свом трошку, и БИТЕФ се одржао захваљујући свом угледу.¹²⁹

Те године Совјети нису учествовали, али су 1985.године, дошли са чак 3 представе. Тада је на XIX БИТЕФ дошао чувени совјетски режисер Анатолиј Ефрос са Театром на Таганике. Они су се представили са представама: *На дну*, *Вишњик* и *Рат нема женско лице*. Ефрос је један од најпознатијих режисера Совјетског Савеза и Народни уметник. Био је управник Лењинског комсомола до 1963.г., а од 1984.г. ради као управник позоришта на Таганики. Више пута награђиван а на БИТЕФ-у је учествовао 1976.г. када је његова представа *Дон Жуан* награђена. Написао је 3 књиге о позиву режисера, *Проба је моја*

¹²⁷ Ф.Пашић, *Одоцнела звезда*, Политика Експрес (20.9.1983.г.) 8.

¹²⁸ М.Радосевић, *Представа без рецепта*, Политика (21.9.1983.г.), 12.

¹²⁹ М.Дамјановић, *Аутобусом на авангарду*, НИН, (23.9.1984.г.) 37.

љубав, занимање редитељ и Наставак позоришне приче.¹³⁰ У интервијуу за Московску правду (Московская правда) говори о представама које је режирао, а уједно и о онима које ће представити на БИТЕФ-у. Ефрос каже да схвата дух 1980-их и да томе прилагођава своје представе. Он често уме да текст обоји бојама садашњице. Његова представа *На дну* базирана је на делу Максима Горког. У Ефросовом Дну-дно је многолико. Оно представља позив у помоћ и носи злобу са собом. Дно је вишезначно и његова интерпретација је са савремене тачке гледишта. Показује бол и хаос година у којима живи а које погађају све.

131

Представа *На дну* је још један класик којим су се Совјети представили. Представа осликава дух времена у коме живи. На сцени је постављена велика сива фасада са мноштво прозора у којима живе људи са дна друштва. То је прича о мржњи, изолованости, отуђености али и потребе за заједништвом. Протагониста приче је средовечан мушкарац пун горчине и незадовољства који све време покушава да се подигне са дна. Човек живи за боље сутра.¹³² Представа је понела награду Политике.

Да је Ефрос другачији од осталих, показује и чињеница да је он радио и на западу. Он често није по вољи власти и због тога је долазио у сукобе с њима и скоро губио посао. Његово позориште је пуно експеримената и новитета. *Вишњик* је један од његових експеримената, јер задатак уметности је да покаже људима оно што не знају. (Ефрос, Политика 1985.г.). То је још један класик, адаптација Чеховљевог дела. У *Вишњику* се такође види утицај Ефросове идеје да модернизује представу. То је дело о промени времена и како те промене често буду праћене болом. Прича прати групу беспомоћних људи предодређених за пропаст. У себи чувају наду, светлост и чекају време свога краја. Главну улогу, до смрти, у овом делу играо је чувени Висоцкиј али после његове смрти Ефрос је више није режирао.¹³³

Трећа представа била је *Рат нема женско лице* настала по роману Светлане Алексијевич. Прича прати 4 жене учеснице Другог светског рата. Сваког 9.маја, оне се састају и сећају својих успомена. Оно што их везује је њихово заједничко учешће и преживљавање као и страх да данас млади се не односе према том болу довољно озбиљно.

¹³⁰ ИАБ, БИТЕФ, к-129/ХІХ 3.11.2;4

¹³¹ ИАБ, БИТЕФ к-129/ХІХ 3.10.3.8.,3.Владимирова, *На дне и друге премијере*, Московска правда, (Московская правда 15.12.1985)

¹³² М.Машић, *Ново и старо*, Борба (30.9.1985), 7.

¹³³ ИАБ, БИТЕФ, к-129/ХІХ 3.11.4.8.

Контрадикторност је то што рат и жена не иду руку под руку, неспојиви су.¹³⁴ Какве су биле те девојке које су ишле у рат? И зашто рат нема женско лице? Ефрос даје нов полет представи. То је сиров, окорели приказ рата. Жена као нежно биће, одлази у одбрану домовине, преживљава и враћа се.¹³⁵

Већ годинама долазило је до забуне између БИТЕФ-а и Совјетског Савеза, односно између онога шта се на БИТЕФ-у тражи, а шта Совјетски Савез шаље. Од првог гостовања 1968.г. до 1985.г. уочавамо да Совјети углавном шаљу представе истог калупа. Оне су или адаптација руских/страних класика или су то представе са војном/комунистичком тематиком. Наравно да у свему томе они желе да свој комунизам окарактеришу као позитиван систем и да га пропагирају на неки начин. То им је у први мах и успевало. Међутим, развојем БИТЕФ-а, та идеја почиње да смета. Југословенска публика је постајала све отворенија свету и навикнута на авангарду што Совјети нису разумели.

II. Совјетске представе из периода урушавања СССР на БИТЕФ-у.

1. Последње совјетске представе на БИТЕФ-у 1986-1991.

Када се пре двадесет година дошло на идеју да се оснује интернационални фестивал, нико није могао очекивати да ће он потрајати толико времена. У исто време су се и код нас и у свету оснивали многи фестивали који нису опастали. Од тада су се започели и окончали многи сукоби, политике земаља (као и Југославије) су се мењале. Много се ствари и у свету позоришта изменило, настајали су и нестајали многи трендови а БИТЕФ се трудио да их све испрати.

На основу дневних и недељних новина (Борба, Политика, НИН, Политика Експрес, Вечерње Новости) и грађе Архива Београда можемо да направимо ову реконструкцију совјетског учешћа на БИТЕФ-у 1986-1991.

¹³⁴ ИАБ, БИТЕФ, к-135/ХІХ 7.1., Алманах БИТЕФ-а.

¹³⁵ ИАБ, БИТЕФ, к-129/ХІХ 3.12.3.3., М.Невзорова, Известија (*Известия* 23.4.1985.г.).

Година 1986.	Представа <i>Галеб/ Чайка</i>	Театар Московски Художествени Театар	Режисер Олег Јефремов	Награде
1987.	<i>Серсо/Сабљице Карташи/ Игроки</i>	Школа драмских уметности/ Театар на Таганике Театар Ленсовјет	Анатолиј Васиљев Игор Владимиров	
1989.	<i>Псеће срце/Собачье Сердце Записи из подземља/ Записки из подпоља</i>	Московски театар за Младе гледаоце исто	Хенријета Јановска Ками Гинкас	
1990.	<i>Служавке/Les Bonnes/ Служанки</i>	Театар Сатирикон	Роман Виктјук	Специјална награда БИТЕФ-а
1991.	<i>М.Батерфлај/ М.Butterfly Борис Годунов</i>	Театар Романа Виктјук Театар на Таганике	Роман Виктјук Јуриј Љубимов	

Двадесети, јубиларни БИТЕФ 1986.г., својом појавом почастео је Московски Художествени театар. Ансамбл је био гост Скупштине главног града. Говорило се о пријатељству СССР-а и Југославије, као и о наставку културне сарадње.¹³⁶ Совјетски уметници су се представили модерном интерпретацијом *Галеба*, по делу А.П.Чехова. Може ли класик бити савремен? Представа прича причу о личностима које одражавају опште духовно стање. О ликовима које виђамо сваки дан, о нама самима. То у личности које су прегажене временом и судбином. Они су незадовољни својим животом који су под стегамa друштвеног и уметничког света. Ту се сусрећу два света, свет ћутања човекове душе и велико ћутање света.¹³⁷ Представу је режирао Олег Јефремов, народни уметник Совјетског Савеза. Каријеру је започео као филмски глумац. Током своје каријере организовао је Студио за младе глумце, који ће се прерастати у Современик Театар а он ће

¹³⁶ Ал.М., *Наставак пријатељства*, Политика Експрес, (23.9.1986.), 6.

¹³⁷ М.Мишић, *Далеко од авангарде*, Борба, (16.9.1986.), 7.

постати први директор. Од 1970.г. радио је као глумац и главни продуцент театра Максим Горки.¹³⁸

У интервијуу за НИН, Олег Јефремов је признао да је желео да додје на БИТЕФ са две представе. Са једном се представио а друга би била *Тако ћемо победити*-која је прошле сезоне била најбоља у тзв.политичком театру. Међутим, организаторима БИТЕФ-а је била прескупа. То је представа о Лењиновом тестаменту и кључним моментима у Совјетском Савезу после октобра 1917.г. Прошла сезона у позоришту Совјетског Савеза била је у политичкој струји. Теме којима су се позоришта бавила била су углавном политичког карактера. Политичка ситуација била је таква да је Перестројка сада дозвољавала да се баве темама које су до тада биле забрањене. Јефремов је један од зачетника реформског позоришта. Оно што разликује југословенско од совјетског позоришта јесте што се совјетско финансира од државе и "производиле" су се представе које је држава желела. Ипак, представа није задовољила критеријуме БИТЕФ-а.¹³⁹

Крај '80-их година доносио је много промена а ХХІ БИТЕФ наставио је свој тренд приказивања савремених тренутака светског позоришта. Те 1987-е године, из Совјетског Савеза на БИТЕФ су стигла два театра, одвећ позната југословенској позоришној публици. То су Театар на Таганике и Театар Ленсовјет.

Театар на Таганике се представио представом *Серсо/Сабљице**, по мотовима дела Виктора Славкина, у режији Анатолија Васиљева. Васиљев је своју каријеру започео 1977.г. у московском драмском позоришту "Константин С. Станиславски". Почетком 1980-их ради на представи *Серсо*, која је своју премијеру доживела у Театру на Таганике 1985.г. Критичари су је оценили најбољом представом сезоне. Југославија и Совјетски Савез у том тренутку имају добре односе а доказ томе је управо писмо А.Васиљева, месец дана раније управи БИТЕФ-а, Мири Траиловић и Јовану Ћирилову. Он говори о радости сусрета у септембру. Напомиње да је ситуација у земљи тешка, но и поред тога они посећују земљу која пролази кроз исти период.¹⁴⁰ *Серсо* је још једно дело које је обележило Перестројку у совјетском позоришту. Тема је из савременог живота: прича о неколицини људи који се из неког разлога одлучују на заједнички живот у једној кући

¹³⁸ ИАБ, БИТЕФ, К-141/ХХ 3.2.3.

¹³⁹ А.Новачић, *Интервију са Олегом Јефремовим*, (14.9.1986.) 32-34, 36.

**Серсо*-стара игра бацања малих колутова на сабље пободене у земљу.

¹⁴⁰ ИАБ БИТЕФ, к-159/ХХІ 3.12.2.

изван града, желећи да измене важеће норме друштва како би постигли нешто више, а у ствари су сами себи највећа препрека.¹⁴¹ Време проведено ту је испреплетано различитим ситуацијама које говоре о односима тих људи, откривајући апсурдност живота.¹⁴² Утицај Перестројке се види у делу. Никада до сада (барем не без последица) совјетски уметници нису се бавили питањима егзистенције у комунистичком друштву јер је њихово решење декаденција. Серсо је доживео велики успех и међу југословенском публиком.

У размаку од неколико дана, следећа представа којом су се представили била је *Карташи*, по делу Н.В.Гогоља у извођењу Лењинградског државног академског театра "Ленсовјет", у режији Игора Владимирова. Владимиров је дипломирао на Лењинградском драмском институту да би само пар година касније примљен у трупу Лењинградског театра-Лењинградски Комсомол. Ту почиње да режира своје прве представе а постаће и њихов редовни професор. Владимиров је увек слушао пулс времена и знао је да се томе прилагоди. Звање народног уметника Совјетског Савеза добио је после скоро 40 година рада.¹⁴³

Карташи су комедија која битно одудара од осталих Гогољевих дела. Прича о петорици карташа који покушавају да надмудре један другог. Западају у низ комичних ситуација и интрига али је дело уствари озбиљна студија људског карактера.¹⁴⁴ Да ли је могуће постићи уметничку перфекцију кроз студију карактера?

XXIII БИТЕФ 1989.г., одржан је у успомени на Миру Траиловић. Покретача, оснивача и душе овог фестивала. И те године, Совјетски Савез је почастео БИТЕФ учешћем Московског театра за младе гледаоце. Представљене су две представе брачног пара, Хенријете Јановске и Ками Гинкаса. Јановска је режирала *Псеће срце* адаптацију романа М.Булгакова док се Гинкас одлучио на адаптацију дела Ф.М.Достојевског са представом *Записи из подземља*. Совјетски учесници имају ту тенденцију да углавном адаптирају дела значајних књижевника, што домаћих што светских. Међутим, одабир таквог дела није увек гаранција за успех. Гинкас је совјетски режисер који је каријеру почео као ученик чувеног режисера Г.Тавстоногова. Режирао је широм Европе и света а данас предаје у Московској школи за уметност и позориште. То је прича о човеку које није

¹⁴¹ ИАБ БИТЕБ, к-163/XXI 7.3.

¹⁴² В.Радосављевић, *Без синтезе*, Политика Експрес (26.9.1987.), 7.

¹⁴³ ИАБ БИТЕФ, К-160/XXI 3.15.4.

¹⁴⁴ М.Мишић, *Комичарско преигравање*, Борба (23.9.1987.), 18.

ни добар ни зао, ни херој ни злочинац, али живи парадоксални живот. Скоро 3 часова, совјетски глумац Виктор Гвоздицки је декламовао текст дела *Записи из подземља*. Овакво дело не одудара од уобичајних стандарда позоришта. У њему нема ничега авангардног и ничег изазивачког.¹⁴⁵

Најављени као тетатар Перестројке, Хенријета Јановска је пар дана касније представила своје дело, Булгаково *Псеће срце*. Јановска је директор московског тетара Нове Генерације. По мишљењу многих историчара књижевности, Михаил Булгаков је један од најзначајнијих писаца Совјетског Савеза у XX веку. Његова дела скоро никада нису имала могућност да буду приказивана као позоришни комади (нити на било који други начин) због пишчевог опирања крутим и грубим правилима совјетског социјалистичког режима¹⁴⁶. Ако узмемо у обзир чињеницу да је Булгаков био persona non grata до Гласности, изненађујућа је његова појава на фестивалу. Још више изненађује чињеница да вежбе и припреме Јановске нису биле забрањиване. Јановска је за Политику Експрес рекла да је позоришна перестројка управо то-могућност да уметник искаже свој поглед на ствари. Досад јој није омогућен рад ван земље а сада се одједном нашла на БИТЕФ-у.¹⁴⁷

Зашто је *Псеће срце* изазавало толику пажњу? Због своје тематике. Представа говори о ситуацији у послеоктобарском Совјетском Савезу, о борбама обичног човека да унапреди своју садашњост. То је верзија стаљинистичког времена које се потапало у малограђанштину. Време логора, распада човечанства, време развоја кич-уметности.¹⁴⁸

Последња деценија XX века обележила је почетак краја. И Југославија и Совјетски Савез налазиле су се пред распадом. Југославију захвата рат али и поред тога народ одлази у позориште да се утеши, скрене мисли, претварајући се да ужива у представама. На XXIV БИТЕФ из Совјетског Савеза стиже театар Сатирикон са представом *Слушкиње* Жана Женеа, у режији Романа Виктјука, совјетског народног уметника, директора позоришта "Роман Виктјук".¹⁴⁹ До 1985.г. било је јако тешко замислити једну овакву представу у Совјетском Савезу. Жене није био ни превођен у СССР-у. Прича прати две слушкиње чији се животи сплетом околности завршавају убиством.

¹⁴⁵ Ф.Пашић, *Промашена адреса*, Вечерње Новости, (18.9.1989.), 10.

¹⁴⁶ Р.Путник, *Кључ ситнореализма*, Политика, (19.9.1989.), 12.

¹⁴⁷ Ј.Јововић, *Похвале "Ревизору"*, Политика Експрес, (18.9.1989.), 10.

¹⁴⁸ М.Вучелић, *БИТЕФ-упркос кризи*, НИН, (10.9.1989.), 43-46.

¹⁴⁹ В.Стаменковић, *Бекство*, НИН, (28.9.1990.), 45.

Током представе, Виктјук се бави питањима смисла живота и његових вредности, питањима поробљености и угњетавања. Оно од чега сваки човек пати. Виктјукове слушкиње смештене су у транвеститски кабаре, будоар и балетске вежбаонице. Оно што је ову представу ставило на листу забрањених јесте што све женске ликове тумаче мушкарци, транвестити. Мушкарци опонашају жене, опонашају и њихов живот у ставарном свету, констатно мењајући идентитет.¹⁵⁰

Затим је дошла 1991.година. Година у којој је дошло до краја обеју држава. Распала се и СФРЈ као и СССР. Но, упркос свему томе Совјети шаљу на XXV БИТЕФ свог великана, Јурија Љубимова са Театром на Таганике а поново је дошао и Роман Виктјук са својим позориштем, Театар "Роман Виктјук".

Тетар Перестројке је своју најнеобичнију представу доживео управо те 1991.г. на БИТЕФ-у. Виктјук је представио адаптацију дела америчког писца Дејвида Хванга, *М.Батефлај*. Прича о љубавној афери између француског дипломате и кинеског шпијуна/глумца. Оно што је срж приче је да током читаве представе дипломата не зна да је његова љубавница уставри мушкарац. Виктјук је желео да схвати како је то било могуће, узевши у обзир разлике Истока и Запада.¹⁵¹

У интервијуу за Политику, Виктјук на питање откуд амерички писац, одговара да је свет у хаосу; добро и зло се сударају, обузимајући људска срца, а то је болест целог света. Виктјук је сам пример свог дела. Дејвид Хванг је кинески емигрант из Њујорка, са Запада. Његов свет је свест о цивилизацији о историјским, моралним и социјалним различитостима. Виктјук пак долази из Украјне са супротне стране гвоздене завесе. Његов свет је хладан и дистанциран. Он руши баријере између светова.¹⁵²

Још давне 1976.г. на БИТЕФ-у, учествовао је Театар на Таганике са Јуријем Љубимовим. Петнаест година касније, Љубимов се опет враћа у Београд са представом *Борис Годунов*. * Те године Љубимову је први пут дозвољено да напусти Совјетски Савез. Он је тада посетио БИТЕФ и пружио једну од најбољих изведби *Хамлета*, са Висоцкијем у главној улози.¹⁵³

¹⁵⁰ С.Ђокић, *Судбина глумаца*, Политика, (26.9.1990.), 12.

¹⁵¹ Р.Путник, *Живот пише рђаве драме*, (23.9.1991.), 16.

¹⁵² Ф.Пашић, *Љубавна прича*, Вечерње Новости, (21.9.1991.), 18.

*Љубимов је учествовао на XXI БИТЕФ-у, 1987.г., са тетаром Хабима из Тел Авива.

¹⁵³ С.Вучковић, *Здравица прогнано*, Вечерње Новости, (22.9.1991.), 16.

Борис Годунов се први пут нашао на репертоару 1982.г., али је власт забранила његово приказивање. Љубимов је одбијао да представу скине са репертоара и то га је ставило на листу непожељних уметника Совјетског Савеза. Он је побегао из земље 1984.г. у Велику Британију а домаће власти су му одузеле држављанство. Коначно, представа је први пут изведена 1988.г. Љубимов се враћа у земљу на позив тадашњег министра културе Губенка, који је уједно и глумац Тетатра на Таганике.¹⁵⁴ *Борис Годунов* је Пушкинова драма о борби за власт. Борис Годунов и самозванац који је преузео име убијеног царевића Димитрија, боре се за власт. Ипак, обе личности су нелегитимне. Бориса оптерећује убиство сина, а самозванца авантуризам. У сред борбе налази се народ, преко чијих плећа прелази борба за власт. Представа је синоним за однос власти према народу. Она припада облику театарског израза који се назива "Политички театар". Пушкин је дело написао за време владавине цара Николаја Првог, па чак се и тада са подозрењем пратило извођење представе. У доба комунизма све до Перестројке, дело се никако није могло наћи на репертоарима позоришта.

У разговору за политику, Љубимов је упитан како му се чини Београд и БИТЕФ после толико година. Љубимов одговара да је сада позориште рата и у таквој ситуацији БИТЕФ прелази у други план. Причаће се о томе када се рат заврши. Фанатизам у уметности је добар али у политици, не. Он се највише саосећа са Југославијом јер и његова земља пролази кроз исто. Наводи да се морамо учити цивилизованом понашању и поштовати вољу народа и слободу избора.¹⁵⁵

2. Општа посматрања о совјетским представама на БИТЕФ-у.

Представе којима се Совјетски Савез представљао на БИТЕФ-у биле су у служби државе. По први пут, СССР од свог постојања, на фестивалима као што је БИТЕФ, шаље представе које се до тада нису могле видети на репертоарима совјетских позоришта (Узмимо на пример представе: *М.Батерфлај*, *Борис Годунов*, *Слушкиње*, *Псеће срце...*). Позориште ослобођења настаје после Перестројке и Гласности. Долази до великих промена у систему које се одражавају и на уметнички живот. Од 1989.г. и падом зида, БИТЕФ више није центар позоришног и уметничког живота. БИТЕФ више није линија разграничења Истока и Запада. Берлинци сада одлазе у Москву, а Московљани у Њујорк.

¹⁵⁴ А.М. Пушкин са Таганике, Политика Експрес, (24.9.1991.), 15.

¹⁵⁵ Р.Путник, *Метафора о власти*, Политика, (25.9.1991.), 19.

Совјети су први пут учествовали на БИТЕФ-у 1968.г. До 1991.г., докле сеже рад, учествовали су 25 пута.Тачније, учествовали су:

1968.г.,1971.г.,1974.г.,1975.г.,1976.г.1977.г.,1983.г.,1985.г.,1986.г.,1988.г.,1989.г.,
1990.г.1991.г.

Совјестке представе смо поделили у три највеће категорије: Адаптација класичних дела, Ратна/пропагандна тематика, Нове тенденције. Категорије су осмишљене тако да одговарају тематици представа. Да ли је представа у основи има адаптацију неког класичног дела, да ли се бави ратном тематиком или пропагандом режима (узевши у обзир да је комунистички режим у СССР-у завладао после Другог светског рата) и дела која до тада није било могуће приказивати у СССР-у. Табелом¹ је приказано каквим делима су се представљали највише а то је адаптација класичних дела, домаћих и страних аутора.

Табела 2 показује каквим су се представама Совјети представљали у годинама када су учествовали. Оно што се највише примећује јесте да су крајем '70-тих забележиле највећи број представа са ратном/пропагандном тематиком. Из тога можемо закључити да је био дозвољен излазак из земље само уметницима који заговарају режим и који раде по упутствима власти (изузев Љубимова, мада се он 1976.г. представио *Хамлетом*) и да је режим на врхунцу моћи. Такође, иако је формално дошло до измирења Југославије и СССР-а они и даље шаљу представе које заговарају њихову верзију комунистичког режима. Ту наилазимо на још један проблем. Наиме, СССР и БИТЕФ су често имали несугласице око тога какве се представе шаљу. Сваки БИТЕФ има своју тему и земље (позоришта) учесници шаљу представе које одговарају задатку/теми. Међутим, Совјетски Савез често је слао представе које су њима деловале репрезентативно,не одговарајући на задатак.

Од 1985.г. пратимо промене. Совјетски уметници користе Перестројку и стварају представе са темама које су до тада биле забрањиване. Константа је адаптација класичних књижевних дела.¹⁵⁶

¹⁵⁶ ИАБ, БИТЕФ, II-XXV 7.1.

Табела 1

Табела 2.

3. Гостовање других земаља

Иако је дошло до формалног измирења Југославије и Совјетског Савеза, страх од могућег упада Совјета довео је до тога да Југославија дозволи утицај Запада, почетком 1960-их година. То су године када југословенска омладина почиње борбу против друштвених стега, идеолошких као и религијских доктрина.¹⁵⁷ Американизација југословенске културе била је окренута и приступачнија ширим масама. Утицај Запада није искључиво утицај САД, већ земаља Западне Европе уопштено. Америка, као једна од најјачих сила била је пример. На основу дневних и недељних публикација, закључујемо да земље западног света које су најчешће учествовале на БИТЕФ-у су САД, Француска, Немачка, Велика Британија.

Гостовања других земаља пратили смо у два периода, од 1967.г. до 1980.г. и од 1980.г. до 1991.г.

У просеку, Западне државе су гостовале по 7 пута у првој деценији БИТЕФ-а, 1967-1980. САД 7 гостовања: 1967.г.,1969.г.,1970.г.,1971.г.,1972.г.,1974.г.,1980.г. Примећује се пад у другој половини 1970-их година, док с друге стране расте број совјетских гостовања. Како су се побољшавали односи Југославије и СССР, побољшавала се и културна размена. Велика Британија (Шкотска 2 гостовања) 9 гостовања, Немачка је гостовала 12 пута,* а Француска чак 10. (Французи нису учествовали само 1969.г.,1972.г.,1974.г.,1977.г.). Разлог велике заинтересованости Француске за БИТЕФ можемо наћи у Мири Траиловић. Као директор Тетра нација из Париза, М.Траиловић је била врло позната широм француске културне сцене. Што се тиче других земаља Западне Европе које су узеле учешћа на фестивалу, али нису биле редовни гости су:

Швајцарска (учествује 1967.г.,1974.г.,1977.г.,) Италија (учествовала 1969.г.,1972.г.,1974.г.,1977.г.,1979.г.,1980), Аустрија (1973.г.,1979.г.,1980.г.), Земље Бенелукса (учешће Холандије 1971.г.,1979.г. и Белгије 1971.г.). Анализирајући жанрове, земље Запада углавном инспирацију за своје представе налазе у књижевним делима. Традиционалним позоришним комадима се највише служи Велика Британија, док САД највише имају плесних тачака. Немачка је у више наврата представљала адаптацију

*Рачунајући "обе" Немачке (Савезна Република Немачка и Немчка Демократска Република)

¹⁵⁷ Вучетић, *Кока-кола социјализам*, 189.

античких дела. Француска експериментише са жанровима, а представу политичког карактера су представили 1970.г., *Ева Перон*, за коју режисер наводи да је приказ механизма власти и механизма буржоазије.¹⁵⁸ На пољу културе јасно је формиран систем односа.

Он је био у складу са односима у сфери политике.¹⁵⁹ Од почетка 1960-их у Југославији се осећа вестернизација политике, економије и свакодневног живота. На репертоару ЈДП-а и Атељеа 212 забележен је највећи број америчких аутора, што говори о њиховој популарности. Пре одржавања првог БИТЕФ-а, на репертару Атељеа се нашао амерички мјузикл *Коса* који је постао симбол и прекретница у позоришној уметности. Један од најзначајнијих догађаја је гостовање Ливинг театра, као авангардно позориште.¹⁶⁰

Увек су велики утисак на београдску публику остављале земље Скандинавије. Иако нису биле чести посетиоци, њихова гостовања су увек била јако медијски пропраћена, нарочито доласком чувеног редитеља Ингмара Бергмана. Шведска је учествовала 1968.г., 1969.г. и 1974.г. када са Краљевским драмским театром долази Ингмар Бергман. Данска је такође имала мало, свега три гостовања. За београдску пре свега, али и за југословенску публику, велико интересовање су изазвала гостовања земаља са шпанског говорног подручја. Шпанија је први пут учествовала на БИТЕФ-у 1969.г. када долази и чувена глумица Нурија Есперт и са *Слушкињама* осваја специјалну награду. Нурија се вратила у Београд поново 1976.г. Португал је гостовао 1972.г., што му је уједно и прво и последње гостовање до 1980.г.

Аргентина је учествовала на БИТЕФ-у 1970.г., као и 1974.г. у сарадњи са Француском. Државе које су гостовале само једном у ових десетак година су Индија *Рамајана* 1967.г., Иран, са представом *Савремено, дубоко и значајно истраживање фосила 25. геолошке ере или 14. или 20. сад свеједно које*, 1970.г. Тунис са представом *Жећ*, Грчка са представом *Птице*, Бразил са представом *Капосириас* 1974.г., Мексико са представом *Санта*, 1976.г. Венецуела *Господин председник*, и Ирска са *Саломом* 1977.г. Бугарска са представом *Покушај летења* 1979.г. Исте године учествује и Естонија (иако је у саставу СССР-а) са представом *Градско двориште*. Исланд са представом *Кратки*

¹⁵⁸ На основу дневних и недељних публикација (НИН, Политика, Политика Експрес, Вечерње Новости, Борба)

¹⁵⁹ Милорадовић, *Лепота под надзором*, 201.

¹⁶⁰ Вучетић, *Кока-кола социјализам*, 127., 268, 269, 280.

предах 1980.г. и исте године је по први пут учествовала Куба са представом *Крваве свадбе*. Турска се по први пут представила 1969.г. представом *Хенри IV*.

Са Далеког Истока, Југославија је најчешће имала част да види уметнике из Јапана. Они су гостовали 1971.г., театар Тенђо Сађики, 1972.г. театар Зеами-За, 1975.г. театар Нипон Нокагу Дан и 1980.г. театар Мобуто Сесе Секо.¹⁶¹

Под влашћу Ј.Б.Тита, Југославија је имала важну улогу у свету. Највише захваљујући покрету несврстаних. У Југославији током 1970-их постоји либералан однос према уметности. Било је много више слободе но и у једној другој источноевропској земљи, што ипак није било довољно да се обуздају неке унутрашње политичке баријере.

162

Земље Источног блока које су забележиле највећи број учешћа су Пољска, (7 учешћа 1967.г.,1968.г.,1974.г.,1975.г.,1976.г.,1977.г.,1980.г.) Чехословачка са 5 гостовања (1967.г.,1968.г.,1969.г.,1970.г.,1978.г.,).

Румунија бележи 6 гостовања (1967.г.,1969.г.,1970.г.,1971.г.,1973.г. 1977.г.), Мађарска 2 гостовања (1972.г., 1980.г.).

У другој деценији од 1980.г. до 1991.г. такође је забележено веће учешће земаља са Запада. Западне земље у проску учествују по 4 пута, док источне земље у просеку 2 пута. Током 1980-их које су биле године уметничких слобода али и Перестројке, увиђа се да и земље источног блока отварају врата авангардној уметности. Међутим, овде треба узети у обзир да 1989.г. долази до пада Берлинског зида и више не постоји подела на блокове. Од Земаља Западног блока, највише је учествовала СР Немачка, чак 9 пута:

(1981.г.,1982.г.,1983.г.,1984.г.,1985.г.,1986.г.,1988.г.,1989.г.,1990.г.). Њу прати Француска, са 6 учешћа (1981.г.,1983.г.,1985.г.,1986.г.,1988.г.,1990.г.,1991.г.) Такође, САД имају забележених 5 учешћа: 1982.г., 1984.г.,1985.г.,1987.г., 1989.г., 1990.г. Велика Британија, као и до сада, је једна од земаља запада која најчешће учествује. Велика Британија је учествовала 5 пута: 1981.г.,1985.г.,1987.г.,1990.г.,1991.г. Италија учествује 4 пута: 1981.г., 1982.г., 1983.г., 1988.г. Исти број учешћа има и Шпанија: 1981.г., 1983.г., 1986.г., 1988.г. Белгија 3, Аустрија и Холандија по 2 пута.

¹⁶¹ Исто као 111

¹⁶² Лакер, *Историја Европе*, 667.

Што се тиче земаља источног блока, као и до сада, највећи број учешћа забележила је Пољска, чак 7 пута: 1981.г., 1983.г., 1984.г., 1986.г., 1987.г., 1988.г., 1989.г. Чехословачка је друга земља са највише забележених учешћа (4): 1982.г., 1983.г., 1984.г., 1990.г. Са истим бројем учешћа је и Мађарска: 1982.г., 1987.г., 1988.г., 1989.г. Кина, Румунија и ДР Немачка, учествовале су свега по 2 пута. Из других република Совјетског Савеза, само су Украјина и Литванија учествовале (1). Украјина 1982.г. са представом *Украдена срећа* и Литванија са представом *Пирсмани, Пирсмани*. Са Далеког истока, Јапан је, учествовао у овој деценији мање но у првој. Учествовао је свега 2 пута: 1982.г. са позориштем Санкаи Јуку и 1986.г. са позориштем Јуки-за. Са Скандинавског полуострва, традиционално долазе Швеђани, Данци и Финци. Швеђани су учествовали 1985.г. са позориштем Пистолтеатерн и 1986.г. када долази поново Ингмар Бергман са Кунглига драмским тетаром. Финска је учествовала 1982.г. и 1987.г. Данска 1986.г., 1990.г. Индија такође учествује 2 пута: 1983.г., 1989.г., као и Канада 1985.г., 1986.г. Из Африке по први и једини пут дошло је позориште Le groupe Dramatique du Theatre National из државе Мали 1984.г. По први пут учествује и позориште Devlet Tiyatolari из Турске, 1987.г., као и Израел 1987.г. са позориштем Habima. Њихов режисер био је Јуриј Љубимов.¹⁶³

Табела 3

¹⁶³ Документа београдског интернационалног театарског фестивала (1967-2006), ИАБ, Београд 2007.г., прир. Олга Латинчић, Бранка Бранковић, Светлана Ацић, 80-94.

Најбољи закључак о правом месту и релативно слабој улози совјетских претстава на БИТЕФ-у можемо да направимо на основу комплетног прегледа победника БИТЕФ-а од 1967.г. до 1991.г.¹⁶⁴

Година	Представа	Држава	Награда
1967	<i>Постојани принц/ El Pricipe constante</i> <i>Троли и Кресиди/ Troilus and Cressida</i> <i>Три сестре /Три сестры</i>	Пољска Румунија Чешка	Све три имају награду БИТЕФ-а
1968	<i>Снаха/The daughter-in-law</i> <i>Гробље аутомобила/ Cimetiere des voitures</i>	Велика Британија Француска	Прва награда БИТЕФ-а (обе)
1969	<i>Бесни Орландо / Orlando Furioso</i> <i>Ванај народа за месом/ The cry of the people</i> <i>For meat</i>	Италија САД	Велика награда БИТЕФ-а Специјална награда БИТЕФ-а
1970	<i>Иванов/Ivanov</i> <i>Филоктет/Philoktet</i> <i>Игра снова/Dromspelet</i>	Чешка СР Немачка Шведска	Велика награда БИТЕФ-а
1971	<i>Терминал / Мутације/Terminal/ Mutation</i> <i>1789</i> <i>Јеретици/ Jashumon</i>	САД Белгија Јапан	Велика награда БИТЕФ-а
1972	<i>Торквато Тас/Torquato Tasso</i> <i>Орестеја/Orestea</i> <i>Космички инжењер/Cosmic ingeneer</i> <i>Сан летње ноћи/A mild Summer Night</i>	СР Немачка Италија САД Велика Британија	Награда БИТЕФ-а Прва награда публике
1973	<i>Лир/Lear</i> <i>Сеоско двориште/Stallerhof</i> <i>Дом мога оца/Min fars hus</i>	СР Немачка СР Немачка Данска	Велика награда БИТЕФ-а
1974	<i>Весели дани или Тарелкинова смрт</i> <i>Дон Жуан/ Don Juan</i> <i>Ослобођење/ Wyswolenie</i> <i>Пут ка Дамаску/ Till Damascus</i>	Југославија СССР Пољска Шведска	Велика награда БИТЕФ-а
1975	<i>На летовању& Sommergaste</i> <i>Тројанке/The Trojan Women</i> <i>Тартиф& Tartuffe</i>	СР Немачка САД Француска	Награда БИТЕФ-а
1976	<i>Хамлет/ Gamlet</i> <i>Плење Ик/Les Iks</i> <i>Ајнштајн на плажи/Einstein on the beach</i>	СССР Француска САД	Награда БИТЕФ-а
1977	<i>Мртви разред/Umarla clasa</i> <i>Hedda Gabler</i> <i>Плавобради/Blaubart</i>	Пољска СР Немачка СР Немачка	Награда БИТЕФ-а Награда БИТЕФ-а Политикина награда
1978	<i>Отац/Der Vater</i> <i>Хамлет/ Die tragische geschichte von Hamlet</i>	СР Немачка ДР Немачка	Прва награда Друга награда

¹⁶⁴ ИАБ, БИТЕФ, I-XXV, 7.3.

	<i>Babszinhaz</i> <i>Мекани бродови</i>	Мађарска Југославија (Хрватска)	Трећа награда Специјална награда БИТЕФ-а
1979	<i>Киклоп/ Der Zyklon</i> <i>Последња љубав Ендија Ворхола/Andy Warhol's Last Love</i> <i>Са тим се треба саживети/You've Got to Live with that</i>	СР Немачка САД Холандија	Политикина награда Награда БИТЕФ-а Награда БИТЕФ-а
1980	<i>Из туђине/Aus dem Fremde</i> <i>Сумрак</i> <i>Староседеоци/Natives</i>	СР Немачка Југославија Аустралија	Grand Prix Политикина награда Специјална награда
1981	<i>Муса у А-молу</i> <i>Пешице/Pieszo</i> <i>Сан летње ноћи/The Midsummer Night's Dream</i>	Југославија Пољска Велика Британија	Grand Prix Специјална награда Специјална награда
1982	<i>Дечак с мандарином/ Kinan Shonen</i> <i>Дантонова смрт/ Dantnos Tod</i> <i>Мара-Сад/ Marat-Sad</i>	Јапан ДР Немачка Мађарска	Специјална награда Специјална награда Политикина награда
1983	<i>Краљ Европе/Koniec Europy</i> <i>*Јанош Вишњевски</i>	Пољска	Велика награда БИТЕФ-а Политикина награда за режију
1984	<i>Моћ позоришних лудости/De macht der Teaterlijke dwaassheden</i> <i>*Јан Фабр</i>	Белгија	Специјална награда Политикина награда за режију
1985	<i>Вишњик/Вишневый Сад</i> <i>Силвиа Плат/ Sylvia Platt</i> <i>На дну/ На дне</i>	СССР СР Немачка СССР	Велика награда БИТЕФ-а Велика награда БИТЕФ-а Специјална награда БИТЕФ-а
1986	<i>Госпођица Јулија/ Foeken Julie</i> <i>Магбет/ Macbeth</i> <i>Охурипцус</i>	Шведска Јапан Данска	Велика награда БИТЕФ-а Специјална награда БИТЕФ-а Велика награда БИТЕФ-а
1987	<i>Три сестре/ Тры сестры</i> <i>Злочин и казна/ Преступление и наказание</i> <i>*Харис Паиовић</i>	Мађарска Пољска	Grand Prix Grand Prix Специјална награда БИТЕФ-а
1988	<i>Суз/о/Суз Suz(o)Suz</i> <i>Ујка Вања/ Дядя Ваня</i> <i>*Е.Некрошус</i>	Шпанија СССР (Литванија)	Велика награда БИТЕФ-а Специјална награда БИТЕФ-а Политикина награда за режију
1989	<i>Ревизор/ Revizor</i> <i>Каспар/ Kaspar</i> <i>*Питер Ханке</i>	Мађарска СР Немачка	Grand Prix Grand Prix Политикина награда за режију
1990	<i>Икаров пад/ The Fall of Icarus</i> <i>Фауст</i> <i>Слушкиње/ Les Bonnes/ Служанки</i>	Белгија Југославија СССР	Награда "Мира Траиловић" Награда "Мира Траиловић" Специјална награда БИТЕФ-а
1991	<i>Увек исте лажи/ Immer das selbe Gelogen</i> <i>Позоришне илузије</i> <i>*Пјер Корнелиа</i>	Белгија Југославија	Grand Prix Grand Prix Политикина награда за режију

СССР је добио награду БИТЕФ-а само 1974., 1976., 1985. и 1990. Исте резултате показала је и на пример Белгија која је добила награде 1971., 1984., 1990., 1991. Веће европске државе са чувенијом позоришном традицијом су добијали награде наравно много чешће.

Закључак

БИТЕФ је нешто што нико нема. Том реченицом је мој саговорник, господин Миле Бутуровић, технички директор Југословенског драмског позоришта и технички директор БИТЕФ-а започео интервију. Интервију је одржан месец дана после БИТЕФ-а, када су се утисци слегли и када је господин Бутуровић имао мало више времена за разговор. На питање како је уопште почела његова каријера на БИТЕФ-у, госп.Бутуровић каже да је још као дечак обожавао позориште. Од средњошколских дана је волонтирао. Тако је уједно и почела његова каријера у позоришту. Од најобичнијих послова потрчка до техничког директора. Интервијуу присуствовао и његов пријатељ, који је добацио: "Нема бољег човека који ће вам говорити о БИТЕФ-у." Каријера на БИТЕФ-у је почела, како каже, још пре 30 година. Свој озбиљнији рад почиње под окриље Јована Ћирилова, с ким је радио 20 година и за кога каже да је био жива историја БИТЕФ-а. Додаје и да би Јован могао много више и боље да ми говори о БИТЕФ-у, да бих енциклопедију могла написати, али нажалост он више није међу нама. На питање да ли се сећа неких совјетских представа, каже да не, сем доласка Љубимова 1991.г. Каже да се не сећа тачно представе, али његово гостовање је изазвало велику пажњу. Љубимов је оставио велики утисак на њега и на цело позориште. Додаје да Совјети нису били толико упечатљиви као неке друге нације и да се баш и не сећа неких глумаца посебно.¹⁶⁵

Када су пре пола века Јован Ћирилов и Мира Траиловић осмислили БИТЕФ фестивал, Србија и Југославија су се налазиле на линије расцепа Истока и Запада. То је с једне стране и омогућило БИТЕФ-у да постане међународни фестивал на ком ће се сусретати уметници с обе стране, јер ни на једном другом месту не би могли. Претпоставка о подједнакој заступљености Источних и Западних представа на БИТЕФ-у показала се нетачном. Запад је био културолошки освешћенији, уметност слободнија и западне представе нису биле толико идеолошки обојене. Због тога, Западне земље су слале више представа и оне су жанровски биле разноврсније.

Југословенска штампа није посвећивала подједнако пажњу свим гостима. У већој мери је писала о западњачким представама но о источним. Посете Совјетских позоришта су биле заступљене у штампи, али у знатно мањем обиму. Совјетских представа није било пуно, и нису гостовали сваке године. Долазак значајних и познатих личносто совјетске

¹⁶⁵ Интервију са господином М.Бутуровићем одржан је 5.12.2017.г.

културе, било је медијски више пропраћено. Совјетски редитељи су давали интервијуе и учествовали на "Округлом столу" БИТЕФ-а.

Совјетске представе јесу идеолошки обојене. Жанрски, Совјети су се фокусирали на представљање своје идеологије. Изузев двеју представа, *10 дана који су потресли свет* и *А зоре су овде тихе* идеологија у совјетским представама није очигледна, иако је свакако заступљена. Често је те представе југословенска публика доживљавала као "досадне" јер су трајале по неколико сати и биле монотоне. Хвалоспеви рату и идеологију су представљали престиж за совјетски народ али југословенска публика била је отворенија и навикнута на рушење табуа.

Новине су углавном писале о гостима из Западних земаља. Ипак, Совјети су у две ситуације завредили посебну пажњу југословенских новинара; У години интервенције на Чехословачку 1968.г. и 1976.г. када је на БИТЕФ-у гостовало позориште "Таганка" из Москве. Долазак Ј.Љубимова а нарочито популарног глумца В.Висоцког, било је медијски јако пропраћено. Позориште "Таганка" било је полудисидентско и зато су они изазвали пажњу домаће јавности. Висоцкиј је играо Хамлета у истоименој представи у фармеркама, без шминке и без сценских реквизита. Они су изазивали интересовање из разлога јер су били другачији у односу на оно што је југословенска публика навикла да пристиже из Совјетског Савеза.

После Перестројке и Гласности, 1985.г. културна сфера Совјетског Савеза се потпуно преокренула. Долази до великих промена на пољу позоришне уметности. Совјетски уметници представљају дела до тада забрањиваних књижевника (Булгаков, Жене), праве представе са тематикама о којима нису ни смели размишљати (*М.Батерфлај*, *Псеће срце*, *Слушкиње*, *Борис Годунов...*). Попуштање стега комунистичког режима у СССР-у било је врло приметно.

Однос Југославије и Совјетског Савеза током читавог XX века био је испуњен успонима и падовима. Проучавање политичких односа било би исувише очигледно. Дипломатија и политика су љубавнице власти и вешто крију своје намере. Међутим, када се загребе испод површине, када бацимо светло на угао који није осветљен можемо сазнати много више. То се и догодило, проучавајући однос Југославије и СССР-а индиректно, кроз културу.

Све што би се догодило у политици имало је одјека у култури. С друге стране, култура је умела да зближи народе двеју земаља и да потпуно занемари политичке догађаје. Уосталом на примеру БИТЕФ-а не можемо да тврдимо да је било неких посебних културних веза између две културе у другој половини минулог века.

Списак литературе

1. Bofa Đuzepe, *Povjest Sovjetskog Saveza 1941-1964. Od Domovinskog rata do položaja druge velike sile. Staljin i Hruščov*. Otokar Krešovani, Opatija 1976.
2. Dimić Ljubodrag, *Agitprop kultura*, Izdavačka radnička organizacija RAD, Beograd 1978..
3. Dimić Ljubodrag, *Jugoslavija i Hladni rat. Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita*, Arhipelag, Beograd 2014.
4. Mraović Miodrag, *Sumrak Staljinizma II tom*, Sloboda, Beograd 1978.
5. Petranović Branko, Č.Štrbac, *Istorija Socijalističke Jugoslavije*, Radnička štampa, Beograd 1977.
6. Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Nolit, Beograd 1988.
7. Stojanović Dubravka, *Rađanje globalnog sveta 1880-2015. Vanevropski svet u savremenom dobu*. Čigoja štampa, Beograd 2015.
8. Tripković Đoko, *Jugoslavija i SSSR 1956-1971*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2013.
9. Vestad O.A., *Globalni Hladni rat*, Arhipelag, Beograd 2008.
10. Vučetić Radina, *Koka-kola socijalizam*, Službeni glasnik, Beograd 2012.
11. Vučetić Radina, *Monopol na istinu*, Clio, Beograd 2016.
12. Гедис Ц.Л., *Хладни рат*, Клио, Београд 2003.
13. Лакер Волтер, *Историја Европе 1945-1992*, Клио, Београд 1999.
14. Марковић Предраг Ј., *Београд између Истока и Запада 1948-1965*, Службени лист СРЈ, Београд 1996.
15. Милорадовић Горан, *Лепота под надзором*, Институт за савремену историју, Београд 2012.
16. Поповић-Обрадовић Олга, *Каква и колика држава. Огледи о политичкој и друштвеној историји Србије XIX-XXI века*, Хелсиншки одбор за људска права, Београд 2008.

Интернет публикације:

1. *Belgrade International Theater Festival BITEF*, (5.10.2015),
<http://eepap.culture.pl/node/90832>.
2. Coveney Michael *Belgrade International Theatre Festival: Half a century of uniting Europe through theatre* (3.10. 2016) <https://www.thestage.co.uk/features/2016/belgrade-international-theatre-festival-half-a-century-of-uniting-europe-through-theatre/>.
3. Denison B., *The myth of Ancient Friendship: The Instrumentalization of Russia-Serbia Relations*, 9.5.2015., (<http://balkanist.net/myth-ancient-friendship-instrumentalization-russia-serbia-relations/>).
4. <http://www.beforeafter.rs/kultura/pola-veka-bitefa/>.
5. <http://www.vysockii.ru/stati/vysockij-v-yugoslavii/#>
6. Seebiz/Vjiseti/The Guardian, *Guardian o Jugoslaviji 1970.: Poluslobodno društvo, Partija ipak dominantna.*, 23.2.2012, (<http://rs.seebiz.eu/guardian-o-jugoslaviji-1970-poluslobodno-drustvo-partija-ipak-dominantna/ar-27360/>).
7. Shimadina Marina, *Lenkom Theatre: From Soviet Utopia to post-modern dystopia*, (18.2.2017) https://www.rbth.com/arts/2017/02/17/lenkom-theater-from-soviet-utopia-to-post-modern-dystopia_704361.
8. Зорић Н., *Зашто волимо Русију а желимо да живимо у Америци*, 21.7.2017. (<https://rs-lat.sputniknews.com/komentari/201707211111996169-uticaj-kultura-amerika-rusija/>).
9. Лош Т., *Мира Траиловић-Непрокосновена владарка театра*, (19.10.2015) http://www.novosti./вести/живот_+.505.html:572594-Мира-Траиловић-неприкосновена-владарка-театра.
10. *Odnosi Rusije i Srbije na početku XXI veka (zbornik radova)*, prir. Žarko N. Petrović, Centar za međunarodne i bezbedonosne poslove, Beograd 2010, str. 193-201 (PDF format sa sajta: www.academia.edu)
11. Перовић Л., *Дуга историја српског национализма*, 20.10.2012. (<http://pescanik.net/duga-istorija-srpskog-nacionalizma/>).
12. Програм РТС о Југославији 1970-их, Око магазин, 4.10.2012. (<https://www.youtube.com/watch?v=yXwgY8Yxy0E>

13. *РТС и БИТЕФ: Нове позоришне тенденције*, (2.9.2016),
<http://www.rts.rs/page/rts/sr/rtspredstavlja/story/267/najnovije/2439424/.html>.
14. Трудих М., *Човек на путу*, (13.9.2007)
<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=511809>
15. Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије
(http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_sfrj_1974.html).
16. Шарый Андрей , *Театровед Наталья Ваганова - о белградском фестивале БИТЕФ*,
(2.4.2012), <https://www.svoboda.org/a/24536128.html>.

Списак извора

Необјављени извори:

Архивска грађа

1. Архив Југославије, ф. Савезни комитет за науку и културу
2. Историјски Архив Београд, ф.БИТЕФ

Штампа и периодика:

1. Борба, 1967-1991.
2. Вечерње Новости, 1967-1991.
3. НИН, 1967-1991.
4. Политика Експрес, 1967-1991.
5. Политика, 1967-1991.

Објављени извори:

1. *Cultural Diplomacy. Arts, Festivals and Geopolitics*, Creative Europe Desk Serbia, Ministry of Culture and Media of Republic of Serbia, Faculty for Theatre Film and Television, edited by: Milena Dragičević Šešić, Belgrade, 2017.
2. *Dokumenta beogradskog internacionalnog tetarskog festivala 1967-2006*, Istorijski Arhiv Beograda, priređivači: Olga Latinčić, Branka Branković, Svetlana Adžić, Beograd 2007.g.
3. Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1969-1971*, Jugoslovenska revija, Beograd 1984.
4. Докуманта о спољној политици Југославије, *Југославија-СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1965-1980, том 2*, приређивачи: Л.А.Величанскаја, Т.А.Цалилов, Љ.Димић, М.Ф.Кишина-Ивањенко, М.Милошевић, Н.Пантелић, А.С. Стикалин, А.Животић, Архив Југославије, Београд 2016.

Усмени извори

1. Интервију са господином Милетом Бутуровић одржан 5.12.2017.г. у Београду